

COURSE CODE: IGB 224

COURSE TITLE: SYNTAX OF IGBO I

AMUMAMU USORONDOKOKWU IGBO I

Ode Ihe Omumu:

Dkt. George Elochukwu Onwudiwe
Ngalaba Igbo, Asusu Afrika na nke
Eshia
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka,
Najjiria
(Department of Igbo, African and Asian
Studies, Nnamdi Azikiwe University,
Awka, Nigeria)

Onye Odezi Ihe Omumu:

Profeso Greg O. Obiamalu
Ngalaba Lingwistiks,
Mahadum Nnamdi Azikiwe Oka,
Najjiria.
(Department of Linguistics, Nnamdi
Azikiwe University, Awka, Nigeria)

Onye Nchikwa Ihe Omumu:

Profeso H. S. Igboanusi
Ngalaba Lingwistiks na Asusu Afrika,
Mahadum Ibadan, Najjiria
(Department of Linguistics and African
Languages, University of Ibadan,
Nigeria)

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng
Printed 2023

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

ISBN: 978-978-058-887-8

NDINA**IHU AKWUKWỌ**

Mkpólite	4
Mbunuche Izugbe	4
Mbunuche Kpòkwem	5
Nkòwa Ihe Òmùmù	5
Ngwa Ihe Òmùmù	5
Yunit Ihe Òmùmù	5
Akwùkwọ Ògugu na Nrùtùaka	7
Nnwale	7
Ihe Omume	8
Ule Mmechi na Enyem-Maakị	8
Ule na Enyem-Maakị	8
Ndina Ihe Òmùmù	9
Ka a ga-esi ritekarịcha Uru n'Ihe Òmùmù a	10
Ndị Nduzi na nkuzi	10
Nchikọta	11

Mkpɔlite

IGB 224 bụ ihe ọmụmụ nwere kredit abụọ, nke a na-eme n'afọ nke abụọ n'otu agba agụmakwụkwọ simesta. E dere ya maka ụmụ akwụkwọ na-eme ihe ọmụmụ gbasara asụsụ Igbo kpomkwem. O nwere nkeji ọmụmụ iri abụọ, nke rụturu aka na tū tū na rị rị niile dị na ndokọ mkpuru okwu na usoro mmebe okwu n'asụsụ Igbo. E si n'asụsụ Igbo weta atụ niile e nyere n'akwụkwọ a iji ziputa ka asụsụ Igbo si akpa agwa. E sikwazị n'asụsụ Bekee weta atụ ole na ole ebe ọ dị mkpa.

Ndeputa mgbaziri ihe ọmụmụ a ga-akwara gi ihe ihe ọmụmụ a na-ekwu maka ya, akwụkwọ dị iche iche a ga-agụ, na ka a ga-esi jiri ha rụọ ọrụ. Ọ ga-ekwu oge ole nkeji ihe ọmụmụ ọ bụla nwere ike iwe na ka a ga-esi mee ihe omume so ya. Ọ dị mkpa na i ga na-aga klaas ka gi na ndị nkuzi gi nwee ohere idi na-akparita gbasara ihe nhiaahu nwere ike idaputa n'ihe ọmụmụ a.

Mbunuche Izugbe

A haziri ihe ọmụmụ a iji kpugheere gi ihe gbasara ndokookwu na usorookwu nke asụsụ Igbo; Mkpuruokwu di ka nkejiasusu na usoro di iche iche e si eji mkpuruokwu ewube nkebiokwu na ahiriokwu n'asusu tumadu asusu Igbo. Ọ ga-emetukwa aka n'etu ndokookwu na nkebiahiri na ahiriokwu di iche iche si aru oru n'utoasusu, na atutu di iche iche a na-agbaso ewube ahiriokwu di iche iche tinyere usoro nkowa/nseke okwu Igbo. Ihe ndi gbara okpurukpu a na-atu anya ha bu:

- a. ikpolite ihe amumamu sintaaks di ka otu n'alaka amumamu sayens asusu
- b. ime ka a ghota ka asusu si akpa agwa di ka o si metuta imebe okwu
- ch. ime ka a huta uzọ e si atule asusu Igbo di ka o si metuta usorookwu

- d. iziputara gi nkebiokwu, nkebiahirị na ahiriokwu di iche iche e nwere n'asusu Igbo, nkenudi ha na nkewasi ha.

Mbunuche Kpomkwem

E nwere otutu ebunuche ndi nkebi ihe omumu a ga-emezu. I ga-agu ya tupu i malite ileba anya na nkuzi e nwere na nkeji omumu o bu. Atum anya bu na mgbe i mechara ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. kowaa ihe sintaaks putara
- b. kowaa usorookwu di ka njirimara asusu na mmewere asusu
- ch. ghotu mkporuokwu di ka nkejiasusu site n'ikowaputa nkejiasusu Igbo di iche iche
- d. kowaa ihe ahiriokwu putara na nkega, na, ndina nkega nke o bu
- e. mata nkebiokwu Igbo site n'ikowa odidi ha na inye ezi atu ha
- f. kowaa udi ahiriokwu ndi e nwere n'asusu Igbo na nkenudi ha.

Nkwa Ihe Omumu

Iji mezu ihe dum gbasara ihe omumu a nke oma, o di mkpa ka i guo yunit o bu, guo akwukwo ogugu ndi a maputara, na kwa akwukwo ndi ozo NOUN weputara. Nkeji o bu nwere ihe omume maka nnwale onwe so ya. N'agbata di iche iche n'ihe omumu a, a ga-acho ka i weta ihe omume ndi ahụ e mere maka nnyocha. O ga-ewe ihe di ka izu uka iri abuo iji mecha ihe omumu a. Na ngwucha, e nwere ule mmechi. E deputara ihe niile gbasara ihe omumu a n'okpuru edemede a. I ga-amaputa oge nke gi maka nkebi o bu ka i wee mechaa ihe omumu a ma mechaa ya n'oge kwesiri.

Ngwa Ihe Omumu

Ihe ndi ha na ihe omumu a so gunyere

1. yunit ihe ọmụmụ
2. akwukwọ ọgugu
3. Faịl ihe omume
4. Usoro Nzịputa ihe ndị e merela

YUNIT IHE ỌMỤMỤ

MODUL 1: SINTAAKS NA MPỤTARA YA

Yunit 1: Nkọwa Sintaaks

Yunit 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

MODUL 2: NKEJIASỤSỤ

Yunit 1: Nkọwa Nkejiasụsụ

Yunit 2: Nkejiasụsụ Igbo I: Mkpọaha

Yunit 3: Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa

Yunit 4: Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwa

Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuụzọ, Njiko na Ntimkpu

MODUL 3: AHỊRỊOKWU NA MPAGHARA AHỊRỊOKWU DỊ ICHE ICHE

Yunit 1: Nkọwa Ahịrịokwu

Yunit 2: Nkega Ahịrịokwu

Yunit 3: Ndịna Nkega Ahịrịokwu na Ọrụ ha

Yunit 4 : Nkebiokwu dị iche iche

MODUL 4: NKEWASỊ NA NKENUĐỊ AHỊRỊOKWU

Yunit 1: Nkewasị Nsinandko

Yunit 2: Nkewasị Nsinampụtara

Modul 1 na-akpolite amumamu sintaaks di ka usorookwu nke asusu na di ka amumamu usorookwu. Modul 2 na-eleba anya na nkowa nkejasusu, mkpurukwu di ka nkejasusu na nguputa na nkowa nkejasusu Igbo di iche iche. Modul 3 na-akowa ahirikwu, Nkega Ahirikwu, Ndira ahirikwu na oru ha na Nkebiokwu Igbo di iche iche. Modul 4 na-akowa nkewasi ahirikwu na atutu nkewasi ahirikwu. E nwere yunit iri na ato n'ihe omumu a. Yunit o bua nwere ihe omumu a ga-amu n'otu izu. O gunyere ebumnobi nkuzi, ntuzi aka ihe omumu, akwukwo ogugu, ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi ga-amaaki. Ihe ndi a niile na-enye aka n'imejuputa ebumnobi yunit o bua na kwa nke ihe omumu a.

Ngwa ihe omumu

Ngwa nkuzi a bu akwukwo kachasi mkpa n'ihe omumu a, mana i nwere ike igu akwukwo edensibia e deputara n'ebe a iji gumie ihe omumu a nke oma.

Nnwale

E kewara ihe omume a ga-eme n'ihe omumu a uzọ abuo: ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ule odide. N'ime ihe omume ndi a, a turu anya na i ga-etinye ihe niile i mutara n'ihe omumu a n'oru. I ga-ezigara onye nkuzi kosisu a ihe omume niile i mere maka nleba anya di ka etu oge ihe omumu a na kwa fail ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime nari pasent (100%) ihe omumu a.

YUNIT IHE OMUMU

MODUL 1: SINTAAX NA MPUTARA YA

Yunit 1: Nkowa Sintaaks

Yunit 2: Ihe kpatara e ji amu Sintaaks

MODUL 2: NKEJIASUSU

Yunit 1: Nkowa Nkejasusu

Yunit 2: Nkejasusu Igbo I: Mkpohaha

Yunit 3: Nkejiasusu Igbo II: Ngwaa

Yunit 4: Nkejiasusu Igbo III: Nkowa

Yunit 5: Nkejiasusu Igbo IV: Mbuuzo, Njiko na Ntimkpu

MODUL 3: AHIRIOKWU NA MPAGHARA AHIRIOKWU DI ICHE ICHE

Yunit 1: Nkowa Ahiriokwu

Yunit 2: Nkega Ahiriokwu

Yunit 3: Ndina Nkega Ahiriokwu na Oru ha

Yunit 4 : Nkebiokwu di iche iche

MODUL 4: NKEWASI NA NKENUDI AHIRIOKWU

Yunit 1: Nkewasi Nsinandko

Yunit 2: Nkewasi Nsinamputara

Ihe omume

E nwere ihe omume onye nkuzi ga-amaaki na ngwucha Modul o bula. A choroo ka i nwalee aka gi na nke o bula n'ime ha. Onye nkuzi ga-amaaki ha niile ma horo maaki ato o bula kachasi mma iji nweta maaki nnwale ngawanye. Ihe omume nke o bula n'ime ha bu pasent iri (10%).

Mgbe i mechara ihe omume nke o bula, i ga-ewere ya na fom ihe omume zigara ha onye nkuzi. I ga-agba mbu hu na ha ruru onye nkuzi aka tupu oge e nyere maka nke a agafee. O nwee ihe mere na i mechaghi ihe omume a tupu oge e nyere eruo, i ga-akpoturu onye nkuzi gi ma rio ya ka i mara ma o ga-enyetukwu gi obere oge.

A gaghị agbatị oge o bula ma o buru na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, beelu so n'ihe ndaputa puru iche.

Ule na Enyem Maaki

Ule ikpeazu maka IGB 224 ga-ewe awa abuo ma buru pasent iri asaa (70%) n'ime maaki ihe omumu niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajuju ndi i zutere n'ihe omume di iche iche e merela. A ga-anwale gi n'ihe niile a kuziiri gi n'ihe omumu a. I ga-agba mbu hu na i ji oge e nwere n'agbata mmecha nkuzi ikpeazu na ule gugharia ihe niile e mere n'ihe omumu a. O ga-

abakwara gi uru ma i gugharja ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

Usoro Enyem Maaki

Tebul na-esote na-egosi etu e si maputa maaki n' ihe omume nke ihe omumu a.

Nnwale	Maaki
Ihe omume 1-4: maaki n'ime ato kachasi mma = (10% x 3)	30%
Ule ikpeazu	70%
Mgbako	100%

Ndina ihe omumu a

Yunit	Isi okwu	Emereme kwa izu	Ihe omume
	Mgbazi ihe omumu	1	
Modul 1			
1	Nkwa Sintaaks	2	
2	Ihe kpatara e ji amu Sintaaks	3	Ihe omume 1
Modul 2			
1	Nkwa Nkejiasusu	4	
2	Nkejiasusu Igbo I: Mkpoha	5	
3	Nkejiasusu Igbo II: Ngwaa	6	
4	Nkejiasusu Igbo III: Nkwa	7	
5	Nkejiasusu Igbo IV: Mbuozo, Njiko na Ntimkpu	8	Ihe omume 2
Modul 3			
1	Nkwa Ahirikwu	9	
2	Nkega Ahirikwu	10	
3	Ndina Nkega Ahirikwu na oru ha	11	
4	Nkebiokwu di iche iche	12	Ihe omume 3
Modul 4			
1	Nkewasi Nsinandoko	13	
2	Nkewasi Nsinamputara	14	Ihe omume 4
	Nkuzinwo	15	
	Ule	16	
	Mgbako	16	

Ka a ga-esi ritekarịcha uru n'ihe omumụ a

N'ụdị ihe omumụ a, yunit nkuzi na-anọchi anya onye nkuzi mahadum. Uru nke a bara bụ na ọ na-eme ka i nwee ike guo ma mee ihe omume dị na ngwa nkuzi etu o si masị gi, n'ebe na oge i ji choo. Ya ka o ji dị mkpa na ị hụgara nke a dị ka ịgu ihe nkuzi karịa ige onye nkuzi na klaas. Etu onye nkuzi ga-esi nye nwata akwukwo ihe omume na klaas ka akwukwo a si nye gi ihe omume ị ga-eme n'oge o kwesiri.

A haziri yunit niile n'otu usoro. Isi nke mbu na yunit ọ bula bụ mkpofite isiokwu a ga-akuzi na yunit ahụ, na etu yunit ahụ si metuta nkeji nkuzi ndi ozo. Nke na-eso ya bụ ebumnobi nkuzi. Nke a na-akowa ihe i kwesiri ima ma i mechaa ihe omumụ. O di mkpa ka ị na-atule ntuzi aka na ebumnobi ndi a mgbe ị na-agu akwukwo a. I guchaa yunit ọ bula, i kwesiri itule ma o mejuputara ebumnobi ndi a ma ọ bu na o mejuputaghị ha. O buru na ị na-eme etu a kwa mgbe, ị ga-eme ofuma n'ihe omumụ a.

E nwere ihe omume nke onwe na ngwucha yunit ọ bula; ụsa ha dikwa n'ime ihe omumụ ọ bula. Ime ihe omume ndi a ga-enyere gi aka imejuputa ebumnobi yunit ọ bula ma kwadoo gi maka ihe omume na ule ga-eso ya. I ga-agba mbọ mee ihe omume ọ bula n'oge kwesiri na yunit ọ bula. E nwechara atụ e nyere na yunit ọ bula, nke kwesiri ka ị tlee ma i rute ha.

Ndi Nkuzi na Nkuzi

E weputara awa asato maka ikuzi ihe omumụ a. A ga-agwa gi ubochi, oge na ebe a ga-eme nke a tinyere aha na akara ekwe-nti onye nkuzi. A ga-eme nke a ozigbo e tinyere ya n'otu nkuzi.

Onye nkuzi ga-amaaki ma dee gbasara ihe omume niile i mere. Onye nkuzi enyem aka ga na-eleru anya maka agamnihu gi iji mata ka i si agbalita be, ma nyere gi aka n'ebe kwesiri mgbe

oge nkuzi ihe omumu na-aga n'ihu. I ga-agba mbọ hụ na i zijeere onye nkuzi ihe omume nke i mere tupu oge e nyere agafee. O ga-amaaki ya ma zighachitere gi ya n'oge na-adighi anya.

Ahapula ikpoturu onye nkuzi gi n'ekwe-nti ma o bu na 'e-mail' ma o buru na i choo enyemaka. I kwesikwara ikpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- i ghotaghi akuku ihe omumu, yunit ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- i nwere ajuju ma o bu na ihe omume na-enye gi nsogbu
- i nwere ajuju n'ihe onye nkuzi gi kwuru banyere ihe omume ma o bu banyere maaki e nyere gi n'ihe omume gi.

I ga-agba mbọ gee ndi nkuzi gi nti. O bu naani ohere ka i nwere ihu ndi nkuzi gi ihu na ihu ma juo ajuju ndi a ga-aza gi ozigbo. I nwere ike ikwu maka nsogbu o bula i na-enwe gbasara ihe omumu gi. Iji rite elele na nkuzi a, i kwesiri idetu ajuju niile i nwere tupu i jewe klaas. I ga-erite nnukwu uru ma i sonye na nkuzi n'uju.

Nchikota

Ebumnobi IGB 224 bu ka i di njikere maka itule odidi ndokookwu Igbo site n'ime ka i mara etu e si eji mkpuruokwu di iche iche ewube ahiriokwuokwu n'asusu Igbo. Mgbe i na-emecha ihe omumu a, i ga-enwe ike kowaa ndokookwu na udidi ya na kwa ihe di iche n'etiti nkejiasusu na nkejiasusu. I ga-akowali ahiriokwu na ka e si amata nkenudi ahiriokwu n'asusu Igbo. I ga-aguputa ma kowaa nkejiasusu di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

Ana m agoro gi ofo ime nke oma n'ihe omumu a, na-atuzi anya na o ga-amasi ma bakwaara gi uru.

YUNIT IHE ỌMỤMỤ**MODUL 1: SINTAAKS NA MPỤTARA YA**

Yunit 1: Nkọwa Sintaaks	13
Yunit 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks.....	21

MODUL 2: NKEJIASỤSỤ

Yunit 1: Nkọwa Nkejiasụsụ	25
Yunit 2: Nkejiasụsụ Igbo I: Mkpọaha.....	34
Yunit 3: Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa.....	44
Yunit 4: Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwa.....	49
Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuṣo, Njiko na Ntimkpu.....	54

MODUL 3: AHỊRỊOKWU NA MPAGHARA AHỊRỊOKWU DỊ ICHE ICHE

Yunit 1: Nkọwa Ahịrịokwu.....	60
Yunit 2: Nkega Ahịrịokwu.....	63
Yunit 3: Ndịna Nkega Ahịrịokwu na Ọrụ ha.....	67
Yunit 4 : Nkebiokwu dị iche iche.....	72

MODUL 4: NKEWASỊ NA NKENUĐỊ AHỊRỊOKWU

Yunit 1: Nkewasị Nsinandko.....	76
Yunit 2: Nkewasị Nsinampụtara.....	80

MODUL I: SINTAAKS NA MPỤTARA YA

Na Modul a, a ga-akwara gi ụzọ abụọ e si akwara ihe sintaaks putara, ebe o hiwere isi na etu o si metuta asusu n'otu aka na etu o si aru oru ikwara asusu n'aka nke ozo. A ga-akwakwa ihe kpatara e ji amu ihe omumu a bu Sintaaks. A ga-eziputa ihe ndi a n'okpuru Yunit abuo.

Yunit 1: Nkwara Sintaaks

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkwara sintaaks di ka usorokwu na di ka amumamu

3.2 Usorokwu di ka njirimara na mmewere asusu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Mgbe o bu a kpoo okwu a bu sintaaks, uche otutu mmadu na-agbasa ebe ha na-eche ihe o putara kpomkwem; ebe ufo du ndi guru akwukwo na-ahuta ya di ka ihe omumu. Etu o sila di, o di mkpa igbazi echiche na nghota gi gbasara okwu a. O dikwa mkpa ime ka i ghota ya di ka ide ji asusu o bu. O bukwu otu na mmewere utosasusu nke na-elekwasa anya na mkpuruokwu na ndoko ha n'asusu n'uzo ha ga-esi ziputa nghota n'okwu.

Na Nkeji a, i ga-amu gbasara sintaaks, ihe o putara, na etu o si metuta asusu. Nke a ga-enye aka ime ka i ghara iso ndi ozo enwe mgbagwoju anya gbasara ihe sintaaks bu n'ezie.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, i ga-enwe nghota ihe Sintaaks putara site

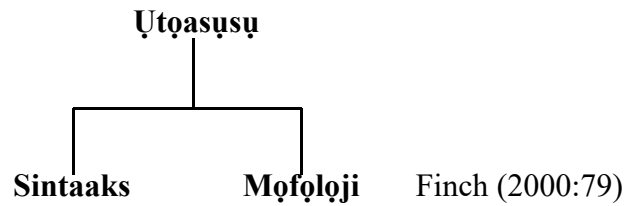
- a. n'ikowa ihe sintaaks bu di ka mmewere asusu
- b. n'ikowa sintaaks nke asusu o bu la i maara
- ch. n'ikowa sintaaks di ka amumamu
- d. n'ikowa nkega ndi di n'ime usorookwu di ka ntoala ya.

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkwa Sintaaks di ka Usorookwu na di ka Amumamu

Sintaaks bu otu n'alaka Lingwistiks. O bu ihe omumu gbasara utosasusu nke na-eziputa amamihe mmadu nwere gbasara ahirjokwu na usorookwu (Fromkin, Rodman na Hyams, 2003). Na nkwa McGregor (2009), Sintaaks metutara uzo ndi ahụ asusu na-agbaso were edoko mkpuruokwu n'usoro.

Sintaaks sonyere n'utosasusu, kama o gbadokariji ukwu na mkpuruokwu na ndoko ha iji ziputa echiche di iche iche. O bu nghota di etu a ka Finch (2000) lekwasara anya wee kwuo na a na-amu mofoloji na sintaaks n'otu oge di ka ndina alaka utosasusu nke o ziputara mmetuta di n'etiti ha abuo n'eserese a:

Site na nkọwa e nyere n'elu, ị ga-ahụ na sintaaks bụ ihe ọmụmụ nke na-amụ etu mkpụrụokwu dị iche iche si ejikọ aka na nkebiokwu ma o bụ na nkebiahiri n'uzọ dị iche iche iji weputa nghota dị iche iche n'asụsụ ọ bụla.

Ugbu a n'ikọwa sintaaks dị ka usorokwu, anyị ga-akọwa ya dị ka ndokọ mkpụrụokwu dị iche iche dị n'usoro dị ka asụsụ na ndị nwe ya si hazi ya ma buru nke ga-enye nghota. Nke a putara etu mkpụrụokwu si gako iji meputa nkebiokwu na nkebiahiri nke asụsụ ọbụla.

Asụsụ ọ bụla nwere usorokwu ya nke malitere diwa site na mgbe ndi nwe asụsụ ahụ ji malite. N'ihia ya, ọ bụ ihe dibu adi na ihe di okpu; ọ bughị ihe malitere ohuu. N'ihia nke a, mgbe ọ bụla mmadu na-eleba anya n'ahirikwu nke asụsụ ọ bụla iji kọwa usoro mwube ya, ọ na-amụ ihe gbasara sintaaks nke asụsụ ahụ; ya bụ, etu e si guzowe usorokwu ya di ka utọasụsụ nke asụsụ ahụ si di.

Usorokwu nke asụsụ ọ bụla nwere usoro ọ ga-agbasoriri nke nwa afọ agburu nwe asụsụ ahụ ga-aghota. O buru na ọ gbasoghi usoro nke asụsụ ahụ, ọ gaghị enye nwa afọ agburu ahụ nghota. I ga-achoputa na ntala usorokwu Igbo bụ *isiokwu/isiahiri, ngwaa na mmeju*.

A biazie n'ikọwa sintaaks di ka amumamu, ọ putara na ọ bụ alaka sayens asụsụ (Lingwistics) nke na-amụ ma na-akọwa usoro asụsụ ahụ dibu adi si ahazi mkpụrụokwu nke nkebiokwu, nkebiahiri na nke ahirikwu ya iji daba na iji nye ezi nghota.

Dị ka sayens, sintaaks na-agbaso usoro sayens si akpa agwa were amụ asụsụ. Carnie (2007) kowara na usoro sayens si aru oru ya bu

- Ichọkọ ngwa ọrụ
- Inye nkọwa n'ihe ọ hụrụ
- Iweputa ùmàokwu site n'ihe ndi a chọputara

Nke a gosiri na sintaaks adighi aka nkikà gbasara usorookwu nke asusu ọ bula.

N'onodu di etu a, sintaaks na-arụ ọrụ di ka ngwa nke e ji akọwa ma ọ bu eseke okwu di na ndokookwu nke asusu ọ bula. Sintaaks di ka amumamu putakwara mmuta mmadu nwetere site n'ihe omumu nke alaka sayens asusu hiwere e ji enyocha ma na-akọwa atutu gbasara ndokookwu nke ọ ga-eji lebaa anya n'usorookwu nke asusu di iche iche ndi gunyere asusu Igbo. Ya mere, ọ bu n'usorookwu ka sintaaks amumamu na-adabere were eziputa ọrụ ya nke meziri e ji ekwukari na e wepu usorookwu nke asusu, ọ ga-ahia ahụ ime ihe omumu a ga-akpo sintaaks.

Nnwale I

1. Kedu ụzọ asusu si ahazi ma na-eziputa nghota?
2. Olee nke bu ụzọ malite n'etiti asusu na usorookwu ya?
3. Mmadu o nwere ike ihazi mkpuruokwu nke asusu etu masiri ya?
4. Kedu alaka sayens asusu na-akọwa atutu ndokookwu?
5. Kedu etu sintaaks na utasusu si metuta?

3.2 Usorookwu di ka Njirimara na Mmewere Asusu

Asusu di iche iche na-eziputa echiche di iche iche site n'usoro mwube ahiriokwu di iche iche. ya mere, usorookwu nke asusu ọ bula ga-eziputa usoro mkpuruokwu/nkejiasusu ya si aga. Ọ bu nke a mere anyi ji ekwu na usorookwu bu njirimara asusu ọ bula. N'usorookwu nke asusu, mkpuruokwu nke asusu ọ bula ga-agbasoriri usoro asusu ahụ (Finch 2000:77; Tallerman

2005:1) na ndị nwe ya kwekorītara isi hazi ha. Nke a na-egosị na usorookwu nke asụsụ Igbo na nke Bekee nwere ike ha agaghị abụ otu nke ga-eme na ịgbaso usoro nke otu asụsụ wee hazie usorookwu asụsụ nke ọzọ, o nwere ike ọ gaghị enye ezi nghọta. Lee atụ ndị a:

1(a) Igbo: *Mụ na gi ga-eke ego ahụ*

(b) English: “*You and I will share the money*”

2(a) Igbo: *Nne na nna Ebere chọtara ya n’ụlọ akwụkwọ*

(b) English: *Ebere’s father and mother visited her at school.*

3(a) Igbo: *Ewu ojii anọ ha dum / nwurụ*

(b) English: *All their four black goats / died*

N’atụ 1(a), asụsụ Igbo bu ụzọ webata nnọchiaha onye nke mbụ *mụ* n’usorookwu ya, ma asụsụ Bekee emeghị etu a dị ka ọ dị na 1(b) ebe o bu ụzọ webata nnọchiaha onye nke abụọ *you* tupu onye nke mbụ *I*. N’otu aka ahụ, n’atụ 3 mkpuruokwu niile ndị dị na nkebiokwu keaha n’asụsụ abụọ ndị a enweghị nke ya na nwanne ya batara otu ebe n’usorookwu ha. Ọ burukwanụ na i mee ka ha daba, ị mara na nghọta ha ga-emebi n’ihi na usorookwu asụsụ nke ọ bụla dị iche.

Ma a bịa na nkọwa ntọala usorookwu Igbo, anyị nwere ike ikwu na usorookwu Igbo na-enwe ntọala a: *isiahiri, ngwaa na mmeju*. E lee anya n’atụ 4 n’okpuru, a ga-aghọta nke a nke ọma:

4(a) Okoro / kuru / aka

Isiahiri Ngwaa Mmeju

(b) Ada / tiri / Akwabata ihe

Isiahiri Ngwaa nnaputa nnara/mmeju

Na 4(a), e nwere naani otu mmeju, ‘aka’, ma n’atụ 4(b) e nwere ‘Akwabata’ na ‘ihe’ dị ka mmeju. Nke a so n’otu ihe e ji ahụta asụsụ Igbo dị ka asụsụ na-anabata mmeju abụọ. Atụ ndị a na ndị nke 1(a), 2(a) na 3(a) sogbado n’ihe ndị na-eziputa njirimara ndokookwu nke usorookwu Igbo.

A bja n'ikowa ihe ndi na-emewe usorookwu nke asusu, anyi ga-erote na usorookwu n'onwe ya bu mkpuruokwu ndi mejuputara nkebiokwu ma o bu ahiriokwu. Mkpuruokwu ndi a na-anọ na nkega na nkega di ka ha si ejiko aka aru oru. Mkpuruokwu na-adi na nkega nke o bula nwere ike ibu naani otu mkpuruokwu, ma o bu karija. Lee atụ ndi a na 5:

- 5i. Ewu / tara ji
Nkega keaha Nkega kengwaa
- ii. Ewu ojii ha / gbapuru
Nkega keaha Nkega kengwaa
- iii. Ewu oji ha niile / gbapuru
Nkega keaha Nkega kengwaa
- iv. Ewu ojii ha ahụ niile / tachara ji mmadu
Nkega keaha Nkega kengwaa
- v. Ewu ojii ha ndi a / tara ji Ibe
Nkebiokwu keaha Nkebiokwu kengwaa
- vi. Ewu ojii ha ndi ahụ mara abuba / tachara ji Ibe di n'oba kpmkpm
Nkega keaha Nkega kengwaa

N'atụ 5, anyi ga-achoputa na o bu nkega abuo mejuputara nkega nke o bula. Anyi ga-ahukwa na nkega ndi a bu nkega keaha na nkega kengwaa. Ihe ozọ dikwa mkpa itado anya bu na nkega ndi a bu nkebiokwu keaha na nkebiokwu kengwaa mewere usorookwu nke ndokookwu o bula.

Ihe atụ ndi a niile ziputara bu na mmewere usorookwu Igbo, di ka otutu asusu ndi ozọ bu Nkega keaha na Nkega kengwaa. N'ime nkega nke o bula, a na-enweta nkebiokwu keaha na nkebiokwu kengwaa n'otu n'otu, nke e nweziri ike inwete nkebiokwu ndi ozọ n'ime ha ebe onuogu mkpuruokwu ha nwere ike idi iche iche.

O dikwa mkpa ka i ghota na e wepugodu usoro mwube ahiriokwu ndi a e ji mara asusu nke o bula, asusu nkwara ike igwahari usoro mwube ahiriokwu ya iji weputa ima mma mke asusu na iji ziputa echiche na nghota di iche iche.

Tallerman (2005) kowakwara na usorookwu nke asusu o bula adighi abu naani ido mkpuruokwu n'usoro, kama mkpuruokwu na-agako n'otu iji guzowe usoro ndoko di iche iche di ka nkebiokwu, nkebiahiri, ahiriokwu na odidi nkebiokwu na nkebiahiri (ahiriokwu) di iche iche. O bu n'ihu onodu di etu a mere o ji kwuo na asusu o bula na-enwe *ahirinkwo*.

Ya mere, mgbe mmadu na-abagide omumu usoro ndokookwu (Sintaaks), uzọ ihe abuo ga-eche ya ihu bu ntala mmewere usorookwu na usorookwu nke asusu o ga-enyocha. O bu ihe ndi a ka o ga-elekwasanya wee na-akowa asusu o bula. O buzi imu mmewere usorookwu na usorookwu asusu o bula ka ihe omumu sintaaks na-amu banyere ya ebe o ga-esi nwete mmuta nke bu ngwaoru o ga-eji na-akowa usorookwu nke asusu o bula o na-atule.

Nnwale 2

1. Usorookwu nke asusu niile ha na-abu otu?
2. Kedu ihe e ji ekwu na usorookwu bu njirimara asusu?
3. Kedu odidi mmewere usorookwu a kowara?

4.0 Mmechi

Asusu o bula nwere usoro mkpuruokwu ndi mejuputara ya si aga nke mere asusu ahụ ji di n'udi o di. Asusu Igbo nwere usorookwu nke ya. N'otu aka ahụ, amumamu gbasara usoro ndokookwu na-eleba asusu o bula anya ma na-akowa ya di ka usorookwu ya si di. E meghi

etu a, asụsụ ahụ agaghị abụzi ihe ọ bụ. Ọ bụ ọdịdị nke usorookwu nke asụsụ ọ bụla ka a kporo njirimara asụsụ ahụ, ebe nkega dị iche iche na-ewuwe usorookwu nke asụsụ ka a kporo mewere asụsụ nke ọ bụla.

5.0 Nchikọta

Na Nkebi a, anyị meturu aka n'ihe sintaaks putara di ka usorookwu nke asụsụ na di ka amumamu. E metukwara aka n'ihe gbasara usoro mkpuruokwu nke asụsụ Igbo si aga iji ziputa nghota dabara adaba. Ọ bukwa nke a ka anyi kowara di ka mmewere asụsụ, ebe nkega di iche iche mejuputara ndokookwu ka anyi kowara di ka njirimara nke usorookwu Igbo.

Nrụtuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Fromkin, Victoria; Rodman, Robert; Hyams, Nina (2003). *An introduction to language*. Wadsworth: Thomson.

McGregor, William B. (2009). *Linguistics: An introduction*. London: Continuum International Publishing Group.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

S.P.I.L.C (n.d). *Ọkaasụsụ Igbo*. Onitsha: Varsity Press.

YUNIT 2: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

Ndịna

1.0Mkpọlite

2.0Mbunuche

3.0Ndịna kpọkwem: Ihe kpatara e ji amụ Sintaaks

4.0Mmechi

5.0Nchịkọta

6.0Nrụtuaka/Ngumi

1.0: Mkpọlite

Na Yunit I, anyị lebara anya na nkọwa Sintaaks dị ka usorokwu nke asụsụ na dị ka ihe ọmụmụ nke na-akowara mmadụ àtùtù nke na-atụzi aka usoro asụsụ si ahazi mkpuruokwu n'usorokwu ya. A kọwakwaara gị na usorokwu nke asụsụ bụ ide nke asụsụ ahụ nke mere ya ihe o jiri dị n'ụdị ọdị. Na Yunit 2 a, anyị ga-eleba anya n'ihe o ji dị mkpa na a na-amụ Sintaaks n'ụlọ akwụkwọ dị ka nke a.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe ọmụmụ, ị ga-enwe ike ịkọwa

- a. ọndụ Sintaaks na nguzowe asụsụ
- b. ụzọ Sintaaks si enye aka eme ka asụsụ rụọ ọrụ nzikọrịta ozi
- ch. ihe ndị Sintaaks ji arụ ọrụ
- d. enyemaka Sintaaks n'uto asụsụ

3.0: Ndịna kpomkwem

i. Nkwalite utoasusu: N'asusu mmadu o bula, a na-esite na nchikobata na nhazi mkpuruokwu n'otu aka, na nkebiokwu na nkebiahiri n'aka nke ozo were eweputa nghota n'udi o kwesiri. Mgbe okwu nyere nghota dabara, a na-asị na utoasusu nke okwu ahụ dabara. O bu ya ka McGregor (2009) ji kwuo na mgbe ufođu a na-eji utoasusu akowa sintaaks n'agbanyeghi na utoasusu gbasakwara *umi asusu* ndi ozo di ka mofoloji, odididaasusu na nghotaokwu. Echiche di etu a na-adaputa n'ih i onodu di elu Sintaaks nwere n'ebe iguzowe.

ii. Mwulite asusu: Site n'itule na ikowa usorookwu nke asusu, Sintaaks ga-ewulite asusu ma mee ya ka o tozuo oke di ka asusu mbauwa ndi ozo. O ga-emekwa ka otutu ndi mmadu na-enwe mmasi imu ya.

iii. Mkpokota mkpuruokwa: Sintaaks na-eleba anya na-akowa usoro mkpokota mkpuruokwu ndi na-eziputa udi nghota di iche a na-ahụ n'okwu ndi mmadu na-ekwu. Mkpokota mkpuruokwu a a bugh i etu o sila masi onye, kama o bu di ka ha si metuta na nziputa echiche. McGregor (2009) mekwara ka o doo anya na mkpokota na nsoko mkpuruokwu na-enwe isi naani mgbe mkpuruokwu ndi na-atuputa otu udi echiche na-agaghari na-achọ ma na-eso ibe ha.

Lekwa atu 5(ii – vi) ozo. N'ebe a, i ga-achoputa mkpokota na nsoko mkpuruokwu n'udi nyere nghota di iche n'okwu ndi ahụ.

Ewu ojii ha / gbapuru

Ewu ojii ha niile / gbapuru

Ewu ojii ha ahụ niile / tachara ji mmadu

Ewu ojii ha ndi a / tara ji Ibe

Ewu ojii ha ndi ahụ mara abuba / tachara ji di n'oba kpamkpam.

iv. Mmụta àtùtù ndokọokwu dị iche iche: Ọmụmụ Sintaaks ga-eme ka ị mata àtùtù dị iche iche na-akọwa ndokọokwu, nkenụdị ahịrịokwu dị iche iche, dgz. Nke a ga-eme ka ị ghọta ihe na-eme mgbe ọ bụla ị na-atụle ma ọ bụ amụ usoro dị iche iche asụsụ si eguzowe okwu. Ufọdụ n'atùtù ndị bụ *Àtùtù kendokọ, kennwoghari, iwu mgbatịokwu, iwu mbughari, iwu nkekọ, àtùtù mwunantọ*, dgz. Àtùtù ndị a na ndị ọzọ na-eme ka a ghọta ọtùtù ihe gbasara ndokọokwu.

v. Imụta ọdịdị ndokọokwu: Ị ga-esikwa n'ihe ọmụmụ Sintaaks mụta ọdịdị ndokọokwu dị iche iche na-adị n'okwu, ndị dị ka mkpụrụasụsụ ndabe dị iche iche na ọrụ ha ga; nkebiahịrị ndabe dị iche iche na-adị n'okwu; ogo ndokọokwu dị ka ndokọ elu na ndokọ omimi; ahịrịnkwo; dgz. Site na mmụta a, ọ bughị naanị na ị ga na-aghọta asụsụ na eche dị n'ime ya, kama ị ga-enwe ike na-akọwara ha ndị mmadụ dị ka site na nseke dị iche iche nke bụ isi ihe anyị kwuburu Sintaaks dị ka amụmamụ ga-emere gi.

vi. Mgbochi nghọtahie n'okwu: Dị ka Fromkin, Rodman na Hyams (2003) si kọwa, ihe ọmụmụ Sintaaks ga-enyere gi aka gbochie ma ọ bụ túsaa ntùhị ụdị ọ bụla dị n'okwu ma site n'ụzọ ahụ ziputa nghọta.

vii. Nziputa ịma mma nke asụsụ: Mmụta ihe ọmụmụ Sintaaks ga-eme ka ịma mma nke asụsụ pụta ihe n'ihia na mgbe ighọtara usoro asụsụ si edokọ mkpụrụokwu, tinyere nka dị iche iche e ji eme nke a, ị ga-ahụ ịma mma nke asụsụ na ịsụ asụsụ.

4.0 Mmechi

Imụ Sintaaks bụ ihe dị nnukwu mkpa maka nkọwa na mwulite asụsụ. Ọ ga-emekwa ka ọrụ izi ozi dị ire karịa.

5.0 Nchịkọta

Ọtụtụ ihe ka o ji dị mkpa ịmụ Sintaaks. Ọ ga-eme ka asụsụ ọọ uto site n'idi na-akwalite utoasụsụ. Ọ ga-ewulikwa asụsụ ma kowaa ihe di iche iche gbasara uto asụsụ si ekpoko mkpuruokwu. Ọ ga-emekwa ka ịma mma nke asụsụ pụta ihe ma mekwa ka mmasi ịmụ Sintaaks na-abawanye. Ọ na-egbochi nsogbu di iche iche ma mee ka a mata atutu di iche iche di na ndokookwu.

Ihe Omume

1. a. Gini mere e ji guzowe ihe omumu sintaaks?
b. Kowaa etu sintaaks si abagide omumu na nkowa asusu
2. Jiri atu ndi ga-adaba kowaa usorookwu na mmewere usorookwu Igbo.
3. O buru na sintaaks asusu adighi, sintaaks amumamu agaghi adi. Kowaa ihe okwu a putara.
4. Kowaa ihe anọ mere o ji di mkpa ịmụ ihe omumu a bu Sintaaks.

6.0 Nruutuaka/Ngumi

Fromkin, Victoria; Rodman, Robert; Hyams, Nina. (2003). *An introduction to language*. Wadsworth: Thomson.

Mbah, B. M. et al (2013). *İgbo Adi: Igbo – English Englis – Igbo Dictionary of Linguistics and Literary Terms*. UNN: University of Nigeria Press.

McGregor, William (2009). *Linguistics: An introduction*. London: Continuum International Publishing Group.

MODUL 2: NKEJIASUSU

Na Modul a, i ga-amu ihe gbasara nkejasusu nke bu otu n'ihe ndi na-eme ka asusu ruzuo oru ikowaputa ebumnobi mmadu nke oma, ma gakwa n'ihu mee ka nghota nke asusu puta ihe dabakwa etu o kwesiri. A ga-elebakwa anya n'etu mkporuokwu di iche iche si aru oru di ka nkejasusu.

Yunit 1: Nkwa Nkejasusu

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Mkpuruokwu di ka Nkejasusu

3.2 Nkwa Nkejasusu site n'odi, Onodu na Oru

3.3 Nkenudi Nkejasusu Igbo

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 Mkpɔlite

Ihe mejuputara usorookwu Igbo (na asusu ndi ozo) bu mkpuruokwu di iche iche. Mkpuruokwu ndi a na-aru oru di ka utasusu Igbo si di iji mee ka nghota nke asusu zuo oke ma doo anya. Mkpuruokwu ndi a di iche iche ma na-arukwa oru di iche iche n'ahiriookwu o bula ha di na ya. Mkpuruokwu ndi a na-enwe nghota nke onwe mgbe ha abanyebehi na ndokookwu. O bukwa etu ahụ ka ha si buru nkejasusu n'otu n'otu di ka aha e nyere nke o bula si di. Ma, mgbe ufodu, mkpuruokwu na-anoko onu na ndokookwu wee weputa nghota nke ahiriookwu ahụ ga-eziputa.

Na nkeji ihe omumu a, i ga-amu ihe gbasara nkejasusu na etu mkpuruokwu di iche iche si abu nkejasusu di iche iche na ndokookwu. I ga-amukwa ihe gbasara nkejasusu site n'odidi, onodu na oru ha na ndokookwu. N'ikpeazu, i ga-amu nkenudi nkejasusu Igbo di iche iche na ebe a gbadoro ukwu wee kerisi ha.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. ikowa etu mkpuruokwu si buru nkejasusu
- b. ichoputa nkejasusu na ndokookwu Igbo
- ch. ikowa oru mkpuruokwu o bula di ka nkejasusu na ndokookwu.
- d. ikowa nkejasusu o bula site n'onodu mkpuruokwu o bula no na ndokookwu
- e. imata nkejasusu Igbo site n'ikwu ole ha di na iguputanwu ha

3.0 Ndịna kpomkwem

Nkejiasusu bu otu ihe di nnukwu mkpa n'asusu. O bu site na nkejiasusu ka asusu si eziputa ebumnobi ya ma mee ka nghota ya na-aputa ihe n'uju. Nkejiasusu na-enyekwa aka n'ime ka utasusu nke asusu daba. O bu ngwa di nnukwu mkpa n'ime ka asusu o bula maa mma, tumadu mgbe a na-asu ma o bu ede ya. nkejiasusu bu mkpuruokwu ndi ahụ e ji asu ma o bu ede asusu.

3.1 Mkpuruokwu di ka Nkejiasusu

Di ka a kowaburula na mmalite ihe omumu a, usorokwu nke asusu, di ka asusu Igbo juputara na mkpuruokwu a haziri n'usoro di ka asusu ahụ si di. Mkpuruokwu ndi a na-ejikota aka were enye nghota nke usorokwu/ahiriokwu o bula. Nke a na-adi ire site n'utu nke mkpuruokwu o bula na-atanye site na nghota nke onwe ya. O bu nghota a mere otutu mmadu ji ebu uzọ aghota na nkejiasusu bu mkpuruokwu.

Finch (2000), Tallerman (2007) na Carnie (2007) hụgbadoro mkpuruokwu na-adi na ndokookwu di ka ndi ga-abu otu nkejiokwu ma o bu ozọ. O bu ya mere Tallerman (2007:29) ji kwuo na o bu ihe di mfe ikowa na mkpuruokwu nke asusu sitere n'otu nkejiasusu ma o bu ibe ya. Carnie (2007:37) kwuru na o di ya mkpa ichoputa nkejiasusu nke mkpuruokwu o bula, ebe Finch (2000:133) kowara na otutu ndi okammuta n'utasusu na-ekpokọ ma na-ekenye mkpuruokwu n'otu di ka nkejiasusu nke ha bu. O bu kari na ntuputa Finch (2000) ka anyi gagbado ukwu wee na-akowa nkejiasusu di ka mkpuruokwu a chikotara n'otu n'otu di ka oru ha na-aru n'utasusu Igbo na onodu ha no n'ahiriokwu si di.

Nke a putara na mkpuruokwu o bula bu otu nkejiasusu ma o bu nkejiasusu ozọ. O na-egosị na mkpuruokwu o bula nwere ike iru otu udi oru n'otu onodu, ma ruo udi oru ozọ n'onodu ozọ n'ahiriokwu Igbo. Mgbe ihe ndi a mere, o na-agbanwe ma o bu gbakwunye ihe n'aha nkejiasusu mkpuruokwu ahụ bu.

Nnwale 1

1. Kedu etu mkpuruokwu si buru nkejasusu?
2. Kwaa uru nkejasusu bara n'asusu

3.2 Nkwa Nkejasusu site n'Odi, Onodu na Oru ha

Odi nkejasusu bu aha ndi oka mmuta n'asusu nyere mkpuruokwu di iche iche di ka udi oru ma o bu agwa ha na-akpa n'utoasusu si di. Di ka Finch (2000:134) si kwu, nkwa a, nke bu nkwa nkejasusu n'uzo odinala gbadoro ukwu na nghota mkpuruokwu di iche iche na-eziputa n'asusu di ka asusu Igbo. Ima atu:

6 (i) *Aha* di ka odi bu aha e ji mara ihe tinyere mmadu na ebe, (Finch 2000:134; Carnie 2007:38).

(ii) *Ngwaa* na-eziputa akparamagwa, usoro na onodu ihe. (Tallerman 2007:30).

(iii) *Nkwaaha* bu mkpuruokwu na-akwa aha. (Finch 2000:164; Carnie 2000:30).

(iv) *Nkwuwa* bu mkpuruokwu na-ziputa etu e siri mee ihe. (Finch 2000:134), dgz.

O bu udi nkwa a mere e ji nwee mkpuruokwu ndi a di na mbu kpo nkejasusu: aha, nnochiaha, ngwaa, nkwaaha, nkwuwa, dgz. O bukwu nkwa nkejasusu site n'odi bu nke a na-ebu uzo akuzi n'ogo mmuta nta (Tallerman 2007:30). O na-abukwa mgbe mkpuruokwu nooro onwe ha ka ha na-azawapu aha nkejasusu site n'odi. Ya mere, aha nkejasusu site n'odi bu aha ekerechi nke nkejasusu di iche iche na-ebu tupu ha abanye na ndokokwu. O bukwu aha njirimara nkejasusu ma o bu aha mburuputa uwa mkpuruokwu na-enwe di ka nkejasusu. Finch (2000) kporo nkejasusu n'udi a di ka *nkejasusu kemkpuruokwu*.

Ọ bụkwa ihe doro anya na nghọta asụsụ Igbo adighi abụ site na mkpuruokwu nge nge, kama mkpuruokwu na-esokọ ọny were atukọta echiche nke na-enye nghọta nke okwu ọ bụla gaziputa. Ọ bụ nke a ka Finch (2000:135) kowara di ka nkowa mkpuruokwu/nkejasusu site n'onodu ya na ndokookwu. Ọ gakwara n'ihu kowaa na onodu ọ bụla nke mkpuruokwu gaganọ na ndokookwu bụ n'ih i nkejasusu ọ bụ. Ọ nodu nke ọ bụla na-ekenye nkejasusu ahụ ọru ọ ga-arụ. Ima atụ:

7(i) Ewu // tara / ji

Mkpọaha/aha Ngwaa Mkpọaha/aha

Isiahiri mmeju

(ii) Nna / m // nyere / m ego

Mkpọaha/aha mkpọaha/ Ngwaa Mkpọaha/ Mkpọaha/ aha

Isiahiri nnochiaha nnochiaha Mmeju/nnara

Nnwe Mmeju/nnaputa

(iii) Adaugo // jere / ozi / ahụ /oso oso

Mkpọaha/aha ngwaa mkpọaha/aha Nruaka Nkwuwa

Isiahiri mmeju/nnara Nkowa Oduahiri

Nkewasi ndi e mere n'atu 7 (i) – (iii) n'elu na-eziputa nkejasusu di iche iche mejuputara ahiriokwu ndi ahụ, di ka *aha*, *ngwaa*, *nnochiaha*, *nkwuwa*. Ma e lemie anya na nkowatu sotere, a ga-achoputa ọru di iche nkejasusu nke ọ bụla na-arụ n'ih i onodu ọ nọ. Nkewasi ogwe ziputagara nkejasusu site n'odidi ha. Nkowatu ndi sotere ziputagara onodu na ọru nkejasusu nke ọ bụla. Site na nkowatu ndi a, anyi ga-ahukwa *nkejasusu nta* di iche nwere

ike idaputa n'ihu onodu nkejiasusu o bula no na ndokookwu na oru nke o bula n'ebe ahụ. O buzi nke a mere Finch (2000:135) ji gakwa n'ihu kowaa agwa di iche iche mkpuruokwu na-akpa na nkejiasusu na nke o bula nwere ike inwe nkejiasusu nta di iche iche ndi (o kowara) na-aputa ihe mgbe mkpuruokwu batara na ndokookwu, were onodu di iche iche ebe ha ga-anọ ruo oru di iche iche di ka *nkejiasusu keutoasusu*. O buzi site n'onodu na oru mkpuruokwu na ndokookwu ka e si amata ma na-akowaputa nkejiasusu ma e wepu isi n'odidi nke ekerechi.

Na nchikota, nkowa nkejiasusu zuru oke n'uzo ogbara ohu bu nke ga-akowa ya di ka mkpuruokwu di iche iche e kpokoro n'otu n'otu di ka odidi ha si di, na di ka oru na onodu ha nwere n'ahiriokwu (ndokookwu) si di.

Nnwale 2

1. Gini ka odidi nkejiasusu putara?
2. Gini ka a gbadoro ukwu wee kowaa nkejiasusu n'udi a?
3. E wepu odidi, kedụ ihe ndi ozo na-enye aka n'ichoputa nkejiasusu nke mkpuruokwu bu?
4. Kedụ etu onodu mkpuruokwu na ndokookwu si enye aka akowaputa nkejiasusu?
5. Onodu mkpuruokwu na oru mkpuruokwu di nnukwu mkpa n'ikowaputa nkejiasusu. Were ahiriokwu di iche iche kowaa nke a.

3.3 Nkenudi Nkejiasusu Igbo

Nkejiasusu nwere ike inwe otu nkowa na mputara n'asusu niile, ma o bughị iwu na nkejiasusu di n'asusu niile ga-abu otu ma o bu hara n'onuogu. Nke a bu n'ihu na asusu o bula di n'udi nke ya, ma na-akpa agwa n'uzo nke ya. O bu ya kpatara ndi okachamara na sayens

asusu ji elekwasa anya n'odidi, onodu na oru mkpuruokwu na-aru na ndokookwu nke asusu o bula were ekeputa nkejiasusu ya. Nke a sokwa n'ihe kpatara ndiche na-adị na nguputa ndi e nwere n'asusu di iche iche, tinyere asusu Igbo.

Na mgbaso nkowa anyi mere na nkejiasusu bu mkpuruokwu e kpokobara n'otu n'otu di ka ha si aru otu udi oru, anyi ga-aguputa nkejiasusu Igbo n'ebe a di ka ndi a:

1. Aha	2. Nnochiaha
3. Njuajuju	4. Onugugu
5. Ngwaa	6. Nkwa
7. Nkwuwa	8. Mbuuzo
9. Njiko	10. Ntimkpu

E lezie anya, a ga-achoputa na anyi agunyeghi mkpuruasusu o bula abughi mkpuruokwu di ka mgbakwunye na nsokwunye na nkejiasusu Igbo n'ihu na ha bu mkpuruasusu ndabe. Na nkowa Ikekeonwu, Ezikeojiaku, Ubani na Ugoji (1999:66) gbasara mkpebi a, ha kwuru: "nsokwunye bu mofim ndabe ma e lee anya na ngako ya na ngwaa ma o bu mofim ufuru ma e lee ngako ya na mkpoha".

N'iga n'ihu n'ikwado mkpebi a, otu ndi odee a kewaputara nkejiasusu ise n'ime nkejiasusu iri ndi a kpo ha "nkejiasusu ndi sara mbara ... ndi na-anabata mkpuruokwu ohuru site na mbite ma o bu myinaabo". Nkejiasusu ndi a bu aha, ngwaa, nkwuwa, ntimkpu na nkowa.

Nkejiasusu ise ndi nke ozu bu nnochiaha, njuajuju, onugugu, mbuuzo na njiko ka ha kwara di ka "nkejiasusu ndoro ...ndi anaghi anabata mkpuruokwu ohuru n'etiti ha".

Nnwale 3

1. Nkejiasusu asusu niile ha na-abu otu n'onugu na n'odidi?
2. Gini ka ndi okachamara lekwasara anya wee keputa nkejiasusu Igbo?

3. Kowaa ihe mgbakwasa ukwu ndi Ikekonwu na ndi odee ibe ya gbakasara ukwu wee kewaa nkejiasusu ndi e nwere n'Igbo.

4.0: Mmechi

I mụọla gbasra nkejiasusu na etu mkpuruokwu si buru ntoala nkejiasusu. I mukwara na nghota na nkowa nkejiasusu abughi naani site n'aha, kama o gunyekwara onodu nke mkpuruokwu o bula were na ndokookwu nke ga-aga n'ihu gbakwunyekwuo ihe n'ihe mkpuruokwu (nkejiasusu) ahụ bu. N'otu aka ahụ, e mekwra ka i ghota na onodu o bula mkpuruokwu weere na ndokookwu bu n'ih i oru o nwere iru n'ebe ahụ. Nke a ga-agakwa n'ihu gbakwuny ihe n'aha nkjiasusu o bu.

5.0: Nchikota

Nkejiasusu bu mkpuruokwu ndi a chikobara n'otu di iche iche site n'oru ha na-aru. Oru ha na-aru ga-abu otu udi. Ozo, nkejiasusu bu mkpuruokwu ndi e nyere aha njirimara nke na-enyere mmadu aka ima ha ozigbo a kporo aha odidi ha, di ka *aha, nnochiah, ngwaa, nkowa, dgz.* Aha ndi na-aputakaricha nke oma mgbe ha kwu na nge na nge.

Ma n'ih i na mkpuruokwu na-esoko onu mgbe a na-ekwu okwu, mkpuruokwu o bula, n'asusu o bula na-ewere onodu n'usorookwu di ka oru a chorokwu ka o ruo n'ebe ahụ si di. Nke a meziri na mgbe a na-akowa nkejiasusu di n'usorookwu, aha ya agaghi ejedewe n'aha odidi ya, kama o ga-agunye aha oru o na-aru n'onodu ahụ nyere ya. aha ndi a gunyere ndi di ka *isiahiri, mmeju, nnara, nnaputa, nnwe, dgz.* Otutu mgbe aha ndi a na-abu ndi a na-agbakwunye n'aha odidi nkejiasusu mgbe a na-akowa nkejiasusu n'uju n'usoro utosusu ogbara ohu.

Na mmechi, nkejiasusu Igbo kpomkwem ndi anyi kowara n'ebe a di iri; ndi anyi guputara n'usoro Ikekonwu na ndi otu odee ya sikwa kwado nke na-atuputa na ebe nkejiasusu bu

mkpuruokwu ma o bu mkpuruasusu nnonwe, na mkpuruasusu ndabe di ka mgbakwunye etozughi ibu nkejasusu.

6.0 Nruṭuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, & Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Tallerman, Maggie (2005). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

Yunit 2: Nkejasụsụ Igbo I: Mkpọaha

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Aha

3.2 Nnochiaha

3.3 Ọnụogugu

3.4 Njuajuju

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

Ugbu a ị matala nkenụdị nkejasụsụ Igbo dị ka anyị guputara ha na Yunit 1 na ihe ndị anyị lekwasara anya wee hoputa ha. Na Yunit 2, ị ga-amụ gbasara otù nkejasụsụ ndị a na-akpọ Mkpọaha. Ha bụ *Aha*, *Nnochiaha*, *Ọnụogugu* na *Njuajuju*.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumụ Yunit a, ị ga-enwe ike

- a. ighota ma kowaputa otù nkejasụsụ ndị a na-akpọ mkpọaha
- b. ikowa orụ na onodu dị iche iche ha na-ewe na ndokookwu
- ch. ichoputa nkejasụsụ *aha*, *nnochiaha*, *onugugu* na *njuajuju* na ndokookwu

- c. *iji nkejiasusu ndi a mee ahiriokwu ga-adaba*

3.0 Ndina kpomkwem

Ugbu a, ka anyi kowaa nkejiasusu ndi anyi guputara, ma kowaa onodu na oru ha na ndokookwu Igbo.

3.1 Aha

Dị ka nkejiasusu Igbo, *Aha* bu aha ihe o bu, ma nke a na-ahu anya, ma nke anya anaghi ahụ; ma nke a na-ebitu aka na nke a naghi ebitu aka. O nwekwara ike ibu aha mmadu, aha ebe di iche iche tinyere 3.1aha obodo. Aha gunyekwara ihe ndi e nwere ike iche naani n'echiche.

Njirimara aha na ndokookwu Igbo gunyere ndi a:

- (i) O nwere ike iru oru di ka isiahiri. Ima atu:

8a. *Adamma makariri umunne ya niile.*

Onu juru ya obi.

Abuja bu isi obodo Najjiria.

Azu na-eme ka ofe toq utq.

Oyoko ntughe Ibe na-efu efu.

- (ii) Aha na-arukwa oru mmeju di ka nnara ma o bu nnaputa. Ima atu:

8b *Ewu tiwara ite.*

Dinta gbara agu egbe

- (iii) Nkwa na-akwa aha (o na-esote) na ndokookwu. Ima atu:

8ch. *Okuko ojii ahụ akpafuola.*

(iv) Aha na-esote mbuuzo na ndokookwu Igbo. Ima atụ:

8d. *Akpa m di na nkwago.*
Ego Amara danyere n'olulu.

(v) Aha adighi ebu mgbakwunye; a dighikwa edeko ya na nsokwunye mgbe ha abuo nokoro onu na ndokookwu Igbo.

Odidi aha di iche iche di ka Ikekeonwu na ndi odee ibe ya (1999:68) dere di okpurukpu abuo ndi a: *Ahaaka* na *Ahaizugbe*. Anyi ga-agbasokwa nkewasi a na nkowa anyi ga-eme n'ebe a.

i. **Ahaaka** bu aha akamkpa, ma o bu e nwebiri isi. O bughị aha oha zuru nwere ma o bu nke a ga-achọ. Ma o bu chewe onye ma o bu ihe nwe ya. A na-ejikwa nnukwu mkpuredide amalite ahaaka o bula. Atụ ahaaka gunyere:

9. Nnamdi
 Ebere
 Otú Onicha
 Nnewi
 Orié, dgz.

ii. **Ahaizugbe** bu aha e nwekoro onu, ma o bu mkpokota. Ozo, anyi ga-agbaso nkewa abuo ndi a we kwaa ya: *Ahaigwe* na *Ahauche*. A dighi eji nnukwu mkpuredemede amalite ahaizugbe, karija ma o malitere ahijokwu.

Ahaigwe bu aha na-eziputa otutu ihe, o bughị aha ihe kwupuru onwe ya ma o bu di naani ya. O bughị aha akamkpa, kama o bu aha oha nwe. Ima atụ:

10(i) mmadu
 anumanu
 osisi
 osimiri
 ahia
 nnunu, dgz

Ahauche n’aka nke ya bu aha ihe ndi e nweghi ike ijide aka ma o bu hu anya. O bu aha e ji eziputa odidi, agwa, dgz. Ha bu aha ndi e ji uche aghota. Ahauche gunyere ahankowa, ya bu aha ndi na-akowa aha ozo. Ima atu:

10(ii) mkpumkpu
ogologo
obosara
nnukwu
ochie
ohuu
isiike, dgz

Ahaechereche bu ahauche, di ka Ikekeonwu (na ndi otu odee ya 1999) si kwaa bu aha na-akowa echiche na nghota ihe a gaghị ahụ anya ma o bu metu aka. Ima atu:

10(ii) ihunanya
iwe
nsopuru
mkpari
aghugho
okwukwe
amamihe, dgz

Ahaucheuda bu ahauche na-eziputa uda a naghị anu na nti. A na-ekwu ahaucheuda n’onu ma na-aghota ya n’uche. Di ka Ezeomeke (1999:52) si hu ya, “o bu uche ka e ji ama ka o si wee mee n’ihi na o naghị ada uda nti kama o na-ada uda uche”. Ima atu:

10(ii) ch biribiri
wuruwuru
niganiga
pii
warara
mpiampia dgz

Ahaudauda bu odidi ahauche nke e ji eziputa uda a na-anu na nti. Atu ya gunyere:

- 10(ii) d gbim
- tùgbum
- dìm
- kpọi
- tìnkọmtìnkọm dgz

Ọdịdị aha ndị a niile nwere otu ụdị njirimara ha na aha ndị ọzọ, ebe ha niile na-akpakwa otu ụdị agwa ná ndokọokwu Igbo.

Nnwale 1

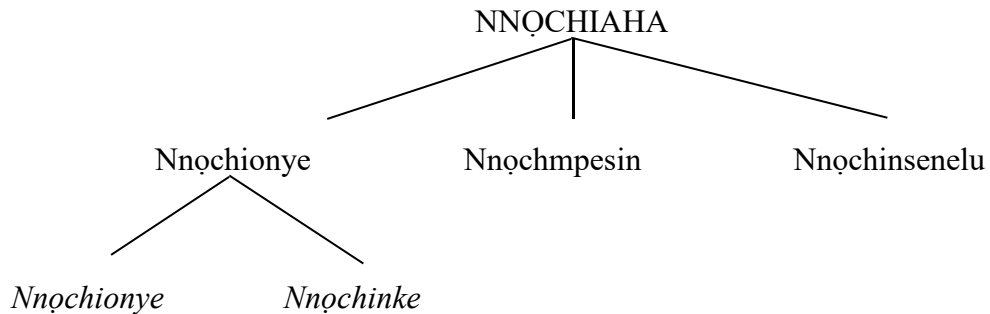
1. Kọwaa nkenụdị *aha* ndị a kpọrọ *ahaizugbe* ma nye atụ nke ọ bụla.

3.2 Nnọchiaha

Nnọchiaha bụ nkejiasụsụ e ji edochi anya aha na ndokọokwu mgbe ọ bụla a chọghị ikpọ aha ahụ aha ya. Nnọchiaha sokwa na mkpọaha. Ha dị itoolu n’asụsụ Igbo. Ha bụ: m, gi, ya, o, ọ, i, ì, a, e.

Anyị ga-ekewa Nnọchiaha ụzọ atọ ndị a:

11.

Na nkewasị a, naanị nnọchionye nwere ụmụ, ebe abụọ ndị ọzọ enweghị ụmụ.

Nnọchionye na-arugara mmadu ma o bu ihe a na-ahu anya, ma burukwa naani ya na-eziputa ubara n'asusu Igbo. Lee atu:

11a.	Mkpoolu	Ubara
Onye (nke) mbu	m, mu	anyi
Onye (nke) abuo	i, i, gi	unu
Onye (nke) ato	o, o, ya	ha

Nnọchionye (mkpoolu na ubara ya niile) nwere ike iru oru di ka isiahiru ebe o bu naani mkpoolu ya ndi a: m, mu, gi, ya; na ubara ya: anyi, unu, ha na-aru oru nnara na nnaputa na ndokookwu Igbo (ma e wepu n'olundi Igbo ufodu).

Odi Nnọchionye anyi ga-akowa ebe a bu *Nnọchionwe* na *Nnọchinke*.

Nnọchionwe na-egosi mgbe mmadu ma o bu ihe ketara oke n'ihe a na-ekwu, ma o bu eme. E ji ya eziputa mgbe ihe a na-ekwu metutara onye na-ekwu kpomkwem. N'ihu ya, o na-ewebata *onwe* ma tinyekwa nnochiaha na-arugara onye na-ekwu. Atu ya gunyere:

- 11b. onwe m = *Mu* onwe m tufuru ya
 onwe gi = *I* kpariri onwe gi.
 onwe ya = *Ya* onwe ya mebiri atumatu ahụ.
 onwe unu = *Unu* na-ata onwe unu ahuhu na nkiti.
 onwe ya = *O* meruru onwe ya ahụ, dgz.

N'atu ndi a niile, nnọchionwe na isiokwu ya bugbado otu *pesin*.

Nnọchinke bu nwa nnọchionye e ji eziputa nnwe. Ihe e ji eziputa ya bu nke. N'ihu ya, aha onye ma o bu ihe nwe ihe a na-ekwu ga-esochiriri ya anya na ndokookwu Igbo. Ima atu:

- 11ch. nke m = *Anyi* ga-eji ugboala nke m mee njem ahu.
 nke ha = *O* were oke nke ha, dgz.

Nnọchimpesin nnọchiaha a maghị onye ọ na-arụgara aka, ma ọ bụ ọ na-ekwu maka ya. Ọ bụ *a* na *e* ka *e* ji ezipụta ya. Nke ọzọ, ọ na-enwe naanị mkpọolu ma na-arụ ọrụ naanị *dị* ka isiahiri na ndokọokwu Igbo. Nke a pụtara na ọ *dighi* arụ ọrụ *dị* ka nnara na nnapụta. Ima atụ:

11d. A nūrū ụda egbe.

E tiri mkpu.

Nnọchinsenelu bụ nnọchiaha enweghị mmadụ ma ọ bụ ihe doro anya ọ na-arụgara aka, ma ọ bụ ọ na-anọchite. Nnọchiaha ndị na-arụkwa ọrụ nnọchinsenelu bụ o na ọ. *Dị* ka nnọchimpesin, nnọchinsenelu anaghị enwe ụbara. Ọ na-arụkwa ọrụ naanị *dị* ka isiahiri; ọ naghị arụ ọrụ *dị* ka nnara na nnapụta. Ima atụ:

11e. O kwesiri ka nwata na-asopuru ndi muru ya.

Ọ *dị* m ka m buri gi.

Riwa ama na e jikwa o na ọ eziputa nnọchionye onye nke atọ. Ya mere, ọ bụ na ndokọokwu ka ha ga-eziputa mgbe ha na-arụ ọrụ *dị* ka nnọchinsenelu *dị* ka atụ 11e.

Na nchikota, nnọchiaha Igbo niile na-akwuru onwe ha na ndokọokwu ebe naanị *m*, *gi*, *ya*, *anyi*, *unu*, ha bụ ndị nwere ike iso ngwaa na ndokọokwu. Nnọchiaha ndị *e* ji eziputa nnwe/nnọchinke bụ ndị *a*: *m*, *gi*, *ya*, *anyi*, *unu*.

Nnwale 2

1. Kọwaa ndiche *dị* n'etiti *aha* na *nnọchiaha*.
2. Kọwaa *nnọchiaha* Igbo a kọwara, nkenụdị ha na ọdịdị ha.

3.3:Njuajuju

Njuajuju bụ nkejiasusu *e* ji eziputa ajuju na ndokọokwu. O so na mkpọaha ma na-arụkwa ọrụ mkpọaha ndị ọzọ na-arụ na ndokọokwu. Njuajuju ndị *e* nwere na ụsà a ga-enye ozigbo na nke ọ bụla gụnyere ndị *a*:

12. Kedu = O di mma	Ndaa = A na-anwanu
Gini = O nweghi	Ndii = O di mma
Ole = Anọ	Anaa = A na-agbali
Olee = Udo di	Ebee = Ka m nata mmadu ihe
Onye = O bu mu	
Qlià = Nsogbu adighi	

Riwa ama na njuajuju ndi a na-enwekari nkenke usa, tumadu usa ndi a chorọ ozigbo na ndi a zara n'onu. Ma, o buru n'edemede di ka n'ule otutu ga-enwe ogologo nkowa/usa. İma atụ:

12a. Kedu ihe ndi ga-eme ka udo dikwa n'obodo anyi?

Olee uche gi gbasara agha a na-ebu megide mpụ n'ala anyi?

Gini wetara oke anwu na-acha n'oge ugbo a?

O di mkpa gi İma na njuajuju ndi a nwere ndi na-abatakarı na mbido ahiriokwu, nwee ndi na-abata na ngwucha, nwekwa ndi na-abata n'onodu o bu na ndokookwu. Ma ebe o bu nke o bu batara na-enye ntuzi udi usa a ga-enye.

Nnwale 3

1. Kowaa mmewere *njuajuju* Igbo. Kedu onodu ha na-ewe na ndokookwu?

3.4: Onuogugu

Onuogugu sokwa aha, nnochiaha, na njuajuju buru mkpoha. O bu nkejiasusu e ji ekwu ole ihe di kpomkwem ma o bu onodu mmadu ma o bu ihe no na nguko ya na ibe ya. E kewara Onuogugu uzo abuo di ka oru ha si di. Ha bu *Onuogunsoro* na *Onuogunke*.

Onuogunsoro bu Onuogugu na-ekwu ole ihe ha ma o bu nke agunonu. O gunyere ndi a:

13a 0 – efu	100 – nari
1 – otu	108 – nari na asato
2 – abuo	1,000 – puku
10 – iri	1,916 – Otu puku nari itoolu na iri na isii
19 – iri na itoolu	1,000.000 – nde
20 – iri abuo	1,000,000,000 – ijeri, dgz

Onuogunke bu usoro onuogugu na-egosi onodu mmadu ma o bu ihe nwere na nguko. Ufodu na-eji 'nke' eziputa ya, ebe ufodu adighi eziputa ya etu a. Ima atu:

- 13b Onye mbu *ma o bu* Onye nke mbu
 Onye abuo *ma o bu* Onye nke abuo
 Onye iri *ma o bu* Onye nke iri

Di ka Ikekeonwu (na ndi odee ibe ya 1999) si kwu, e nwekwara udi onuogugu ndi bu Onuogu mpekele na onuogu ogwa. Atu onuogu mpekele gunyere:

- 13ch $\frac{1}{2}$
 $\frac{1}{4}$
 $\frac{3}{4}$, dgz;

Onuogu ogwa gunyere onuogunsoro na onuogu mpekele. Nke a bu udi e nwere ike ikpo Onuogunsoro na uma. Atu ya gunyere:

- 13d $1\frac{1}{2}$; $3\frac{3}{4}$; $5\frac{1}{4}$; dgz.

Di ka mkpoha ndi ozo, onuogugu ga-ewere onodu n'ebe o bula aha, nnochiaha na njuajuju nwere ike ino, ma ruo udi oru ha nwere ike iru.

Nnwale 5

1. Guputa nkenudi onuogugu e nwere na nkenudi ha.

4.0 Mmechi

I mụọla ihe gbasara otu nkejiasusu a kporo mkpọaha. Na nkowa e nyegara, e mere ka i ghotu na nkejiasusu nke o bu na ndi a na-arugbado oru isiahiri na mmeju. Nke o bu na n'ime ha nwere ebe di iche iche o na-anọ na ndokookwu iji ruo kwesiri ya.

5.0 Nchikota

Nkejiasusu ndi a kporo *mkpọaha* bu nkejiasusu ndi na-arụ oru isiahiri, nnara ma o bu nnaputa. Nke o bu na nwere nkenudi na odidi ya. na ndokookwu Igbo, ha nwere uzọ puru iche ha si abata na ndokookwu were na-arụ oru. Nke o bu bukwa mkpuruasusu nnoronwe. N'ime ha niile, naani *aha* so na ndi a kporo “nkejiasusu ndi sara mbara”, ndi na-anabata mkpuruokwu ohuru site na mbite ma o bu myinaabo;ebe *nnochiaha*, *njuajuju* na *onuogugu* so na ndi a kporo “nkejiasusu ndoro”, ndi adighi anabata mkpuruokwu ohuru.

Yunit 3: Nkejiasụsụ Igbo II: Ngwaa

Ndịna

1.0 Mkpólite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem: Ngwaa

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpólite

Na Yunit 2, ị mụrụ gbasara *aha, nnochiaha, njuajuju* na *onuogugu*. Na Yunit a, ị ga-amụ gbasara *ngwaa* nke bụ otu nkejiasụsụ pụtara ihè n'asụsụ nà na ndokọokwu Igbo.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumụ a, ị ga-enwe ike

- a. ịkọwa ihe ngwaa bụ
- b. ịkọwa odidi ngwaa Igbo e nwere na atụ ha
- ch. ịkọwa onodu ngwaa na ndokọokwu Igbo
- d. itinye ngwaa na ndokọokwu Igbo etu o kwesiri

3.0 Ndịna kpomkwem: Ngwaa

Ngwaa bụ okpurukpu nkejiasụsụ ozo e nwere n'asụsụ Igbo. Ngwaa na-ebuputa ozi ma o bụ echiche di n'ahiriokwu. O na-akowaputakwa mbunuche okwu. Di ka Ikekeonwu (na ndi otu

odee ya 1999) si kowaa, o bu ngwaa na-ebu mgbakwunye di iche iche ndi e ji egosi tens, aspect, mud, dgz. Ngwaa na-emekwa ka echiche di n'ahiriokwu zuo ezu ma puta ihe. Ima atu:

14(a) Okoro gburu agu.

(b) Okoro Agu

N'atu 14(a), anyi huru ihe isiahiri (Okoro) mere, ya bu *gbu* nke ziputara echiche nke ahiriokwu a n'uju. Ma e lezie anya na 14(b), anyi ga-achoputa na e nwere mgbagwoju anya n'ihi na ngwaa adighi ya nke mere ka echiche di na ya ghara izu ezu.

E wepu nghota o na-enye okwu, o bukarị site na ngwaa ka e si emebe mkpuruokwu di iche iche di ka mfinitivu, jerond, aha, dg. Nke a so mee na onuogu ngwaa e nwere n'asusu Igbo bara uba nke ukwu.

Ntoala ngwaa bu isingwaa di ka *je, gu, we, gbu, mu*, dgz. O buzi site n'isingwaa ka e si amuba okwu Igbo di iche iche. E nwere nkenudi isingwaa ato. Ha bu:

15(i) *Isingwaa mfe* di ka, *je, gu, we, gbu, ma, bia, nyu, nu*, dg. Ndi a na-enwe otu nkejiokwu ma na-eziputa otu echiche.

15(ii) *Isingwaa nha* di ka, *gbaba, chugbu, ripu, jeru, weje*, dg. Nke o bula na ndi a bu isingwaa abuo nyere nghota n'otu n'otu wubere ya nke e ji kpo ha isingwaa nha.

15(iii) *Isingwaa ukwu* di ka ndi a: *were, bata, gote, bute, mara*. I ga-ahu na isingwaa ukwu na-enwe otu isingwaa mfe nwere nghota doro anya ma nwezie mgbakwunye nke nghota ya adighi edo anya.

Ọdịdị ngwaa e nwere ụnyere *ngwaànsò*. Nke a bụ ngwaa ndị na-anọ n'isi nkebiokwu kengwaa. Ọ bụkwa site na ha ka e si enwete tens, aspekt na muud. Ngwaànsò bụkwa ụdị ngwaa na-ahọrọ mmeju dī ka nnara ma ọ bụ nnapụta, ma ọ bụkwanụ ha abụọ n'otu oge.

Nchoputa gosikwara na ngwaànsò nwere nkenụdị abụọ. Ha bụ *Ngwaandị* na *Ngwaa omume*, ndị Emenanjo (1991) kowaburu dī ka *ngwandi* na *ngwmme*.

Ngwaandị na-egosi onọdụ mbunuche ndigide/mgbatị oge gbasara mmadụ ma ọ bụ ihe a na-ekwu maka ya; ọ bughị onọdụ omume. Nke a mere na ọ naghị ebu “nsonazụ ngawanye”. Atụ ngwaandị na ụzọ ndepụta ya dī iche iche ụnyere ndị a:

16a (i) bụ (ibu)	16b (i) bụ(ru) ibu	16ch (i) dī (ọcha)
(ii) bà (uru)	(ii) bà(ra) uru	(ii) nò (n'ụlọ)
(iii) nwé (ohere)	(iii) nwè(re) ohere	(iii) bí (n'Ọnịcha)
(iv) kó (ụkọ)	(iv) kò(ro) ụkọ	(iv) bú (ezigbo mmadụ)
(v) ré (ure)	(v) rè(re) ure	(v) bú (ibu)
	(vi) kwú (ọtọ)	

Atụ 16a na-eziputa Ngwaandị, ebe 16b na-egosi atụ ebe ọ na-ebu nsonazụ *rU* (r+ụdaume) na-abughị nke tens ndinazụ, kama ọ na-ekwu maka ihe ka na-eme mgbe a kpụ okwu ahụ n'ọny. Ma atụ 16ch na-egosi ngwaandị ndị adighị ebu *rU* ma ọ bụ nsonazụ ọ bụla.

Ngwaa omume na-eziputa òmume ihe, ọ bughị ọdịdị ihe. Ha bara ụba n'asụsụ Igbo karịa ngwaandị. E kewara Ngwaa omume ụzọ atọ “dī ka nnabata mmeju ha siri dī na ndokookwu” (Ikekeonwu na ndị otu odee ya 1999:103). Nkewasi ndị a bụ:

(i) Ndị na-adighị enwe nnara, İma atụ

17(i) Mmiri zoro (zo)

Ọkụkọ ahụ nwụrụ (nwụ)

Ọnwa na-eti (ti)

(ii) Ndị na-enwe otu nnara, Ima atụ:

17(ii) Ha n̄urū *mmanya* (n̄u)

Nne ha kwọ *nwa* (kwọ)

Nnamdị ma *ulọ gi* (ma)

(iii) Ndị na-enwe nnara abụọ, Ima atụ ha gunyere ndị a:

17(iii) Onye isi mahadum ga-enye *Ibe ahụhụ* (nye)

Onye nkuzi ziri *umụaka ihe* (zi)

Ndị ohi nara *Oluchukwu akpa* (na)

N'eziokwu, ihe a ga-ekwu gbasara ngwaa n'asụsụ Igbo bara ụba nke ukwu. Ma anyị kebiiri ndị metukariri ihe omumụ a, na nke ohere ga-anabatanwu.

Nwale 6

1. Kowaa ihe ngwaa putara.
2. Isi ngwaa ole ka e nwere ? Nye atụ nke o bula.
3. Kowaa nkenudị ngwaa e nwere na onodu na oru ha na ndokookwu.

4.0 Mmechi

I muru gbasara ngwaa, nkenudị na odidi ngwaa di iche iche. I hukwara odidi isi ngwaa e nwere n'Igbo na uzọ di iche iche e si enwete okwu site na ngwaa.

5.0 Nchikota

Ngwaa na-egosị ihe e mere n'ahiriokwu, o na-ebukwa mgbakwunye di iche iche e ji eziputa okwu di iche n'asusụ Igbo. Ngwaa nwere ike ikwuru onwe ha ndi a na-etinye mgbakwunye di iche iche. Ha ka a kporo *ngwáànsò* nke e sikwa na ya nwete nkenudị ngwaa ndi a kporo

ngwaa ọdịdị na ngwaa omume. Ngwaa ọdịdị dịkwa ụzọ abụọ, ndị na-ebu nsonazụ *-rU* na ndị adighị ebu nsonazụ *-rU*. Ngwaa omume bụ ndị na-ezipụta òmume ihe ; n’ime ha ka e nwere ndị na-adighị ewe nnara (mmeju), ndị na-ewe otu nnara (mmeju) na ndị na-ewe nnara abụọ (mmeju nnara na mmeju nnapụta).

6.0 Nrụtuaka/Ngụmi

Emenanjo, E.’Nolue (1991). *Nchikota Asụsụ nà Ụtọasụsụ Igbo Ịzugbe*. Ikeja: Longman Nigeria.

Ikekonwu, Clara; Ezikeojiaku, P. A.; Ubani, Anosike; Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan : University Press.

Onwudiwe, George E. (2003). ‘Nootu nkuzi ihe ọmụmụ IGB.403’. Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Yunit 4: Nkejiasụsụ Igbo III: Nkọwaaha na Nkwuwa

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1 Nkọwaaha

3.2 Nkwuwa

4.0 Mmehi

5.0 Nchikota

6.0 Nruaka/Ngumi

1.0 Mkpọlite

N'ịga n'ihu na nkọwa nkejiasụsụ Igbo dị iche iche, ị ga-amụ gbasara *Nkọwa* na *Nkwuwa* na Yunit ihe omumụ nke a. Dị ka anyị kọwara na Yunit 1, mkpụrụasụsụ ndị bụ nkejiasụsụ *nkọwa na nkwuwa* bụgbado kennoroonwe ma soro na ndị anyị gụrụ na nkejiasụsụ ndị sara mbara (ndị na-anabata mkpụrụokwu oheru).

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumụ a, ị ga-enwe ike

a. ịkọwa ihe nkejiasụsụ nkọwa na nkwuwa putara

b. ịkpoputa nkenudi nkowa na nkwuwa di iche iche

ch.itinye ha ebe ha dabara na ndokookwu

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Nkejasusu Nkowaaha

Nkowaaha bu mkpuruokwu ndi na-akowa mkpoha. Otu njirimara nkowaaha bu na o na-eso mkpoha o na-akowaputa na ndokookwu, ma e wezuga 'ajo' nke na-ebute mkpoha o na-akowa uzọ. Ozo, e wepu aha o na-akowa, o naghị akwuru onwe ya na ndokookwu.

Di ka Ezeomeke (1999:88) si guputa, nkenudi nkowaaha gunyere:

i. **Nkowa:** Nkowa e nwere n'asusu Igbo di ole na ole. Ima atu:

18(i) ojii = O di mkpa iji ehie chowa ewu ojii.

ocha = Uwe ocha ka a ga-eyi gaa mmemme ahụ

oma = Omume oma na-eweta uru.

ukwu = Ihe ukwu mere n'obodo ta a.

nta = A choro ntunye onye nta na onye ukwu.

ajo/ojoo = Ime ajo ihe/ihe ojoo na-ebute obi erughi ala.

okpoo = Azu okpoo na-atọ uto n'ofe.

ii. **Nkowaaha Nruaka:** Nke a bu udi nkowaaha nke na-aruga aka kpomkwem n'onye ma o

bu ihe a na-ekwu maka ya. Ha di naani abuo n'asusu Igbo. Ha bu 'a' na 'ahu'. Lee atu

ha na ndokookwu:

18(ii) a = Ule a siri ike

ahu = Mmadu niile ndi ahụ bira gba osiri kwuru otu ihe ahụ.

iii. **Nkowaaha Mkpokota:** Nke a bu udi nkowaaha e ji egosi ihe a chikotara onu wee kowaa.

Atụ ya gụnyere ndị a: dum, niile, nchá, naani, naabọ, naanọ, neeri, dgz

18(iii) Mmadụ dum/niile/ncha/neeri ga-eketa oke n'ego ahụ.

iv. *Nkọwaaha Nkeonye*: Nkọwaaha nke a na-eziputa onye nwe ihe. Ọ bụkari nnochiaha ndị a

ka e ji eziputa ya – m, gi, anyị, unu, ha. Dị ka nkọwaaha ndị ọzọ, ha na-eso aha ha na-

akọwa. İma atụ ya na ndokọokwu:

18iv. Ọkụkọ ọcha m/gi/ya/anyị/unu/ha niile anwụọla.

Ọ dika mkpa ikọwa na mgbe ufodu, aha ne-ewere onodu nnwe na-anọ na ndokokwu.

Mgbe nke a mere, ọ ga-arụ ọrụ nnwe. İma atụ:

18(v) Anya Nnenna na-acha ọbara ọbara.

Akwukwo govminti erutela onye isi ulokwukwo aka.

Ugbala govminti bara uba.

I lezie anya n'atụ ndị a, i ga-achoputa na Nnenna na govminti nọ n'onodu nnwe ga-anọ. Ọzọ, ha na-eziputacha onye nwe *anya*, *akwukwo* na *ugbala* na ndokokwu ndị a.

Nnwale 1

1a Kọwaa nkọwaaha.

b. Kọwaa nkenudị nkọwaaha e nyere

2. Nye atụ nkọwaaha na ndokokwu.

3.2 Nkejiasusu Nkwuwa

Nkwuwa bụ nkejiasusu na-akowaputa etu e si mee ihe. Ya bụ, ọ na-ekwuputa nke oma ihe

ngwaa kwuru ma ọ bụ mere nke mere ufodu ji ekwu na ọ na-aja ngwaa ike na ndokokwu.

Otutu mgbe, ọ na-eso ngwaa ọ na-aja ike. Nkwuwa na-etinyeso nghota n'ihe a na-ekwu. E

kewara nkwuwa n'uzo ndi a:

i. *Nkwuwa keoge*: Ima atụ: tá à, ugbu a, unyaahu, afọ 2018, dgz.

19(i) Azuka biara be anyi unyaahu.

Mmezinw bara mahadu n'afọ 2018, dgz.

ii. *Nkwuwa keodidi/keomume*: (Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999). Udi nkwuwa nke a na-

akowa akparamagwa isiahiriri jiri mee ihe o mere. Atụ ya gunyere ndi a: ozugbo/ozigbo,

ofuma, oso oso, ngwa ngwa, onwu onwu, iké iké, dgz.

Lee atụ ya na ndokookwu –

19(ii) O na-aga ije oso oso/nwayo nwayo.

O na-eme iké iké/nawyo nwayo.

iii. *Nkwuwa Nsinambakwunye*: Nke a bu nkwuwa ndi e ji mkpurukwu ndi e ji eme mgbakwunye n'oge ndi ozọ emeputa. O gunyere atụ ndi a: kwá, chá, ònńó, hú, kwú, chà, rírí, dí, gá, zí, dgz. Lee atụ ya ufo na ndokookwu:

19(iii) Biko biakwa // Onye kwa ga-eso je?

O ònńó mma // Mụ ònńó ka o huru o ga-akpo.

Olee ndi ga ga-eri nri?

Gị kwu so na ndi a hoputara? dgz.

Nnwale 2

1. Gini ka nkwuwa na-arụ n'ahiriokwu?

2. Uzo ole ka e kewara nkwuwa? Deputa ha.

3. Kowaa nkwuwa nsinambakwunye ma nye atụ onodu ya na ndokookwu.

4.0 Mmehi

E lebara anya na nkejiasụsụ nkọwaha na nkwuwa na Yunit a. E ziputara nkọwa ha, ọdịdị ha na ọnọdụ ha na ndokọokwu. A kọwakwara usoro mwube ha, tumadụ nkwuwa nke e sitere na mgbakunye wube.

5.0 Nchikọta

Nkọwa e nwere n'asụsụ Igbo dị ole na ole. Ma ọ bụkwa nkejiasụsụ dị mkpa n'ihi na ọ na-arụ ọrụ pụrụ iche. E nwekwaziri nkenụdị nkọwaaha dị iche iche dị ka *nkọwaaha nruaka*, *nkọwaaha mkpokọta* na *nkọwaaha nkeonye*.

N'aka nke ọzọ, *nkejiasụsụ nkwuwa*, nke na-ekwuputa etui he si mee nwekwara nkenụdị atọ ndị a: *nkwuwa keoge*, *nkwuwa keodidị/keomume* na *nkwuwa nsinamgbakwunye*. Nkwuwa sokwa na nkejiasụsụ na-arụ ọrụ dị ka ọdụahiri na ndokọokwu.

5.0 Nruptuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press

Ikekonwu, Clara; Ezikeojiaku, P. A.; Ubani, Anosike; Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yunit 5: Nkejiasụsụ Igbo IV: Mbuuzo, Njiko na Ntimkpu

Ndina

1.0 Mkpelite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndina kpomkwem

3.1 Mbuuzo

3.2 Njiko

3.3 Ntimkpu

4.0 Mmechi

5.0 Nchikota

6.0 Nruaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Na Yunit 1 – 4 anyi lebara anya lebara anya na nkenudi nkejiasusu Igbo na nkowa nkejiasusu Igbo di iche ichena nkenudi ha na oru ha na ndokookwu. na Yunit 5 n'ebe a, i ga-amu gbasara nkejiasusu ndi ozo foduru na ndi anyi guputara. Ha bu *Mbuuzo, Njiko, Ntimkpu*. Anyi ga-elebakwa anya n'odidi ha na oru ha na ndokookwu.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-gaghota ihe nkejiasusu mbuuzo, njiko na ntimkpu putara ma gakwa n'ihu

a. kowaa oru nke o bula na ndokookwu

b. onodu nke o bula nwere ike ino na ndokookwu

ch nkenudi na odidi nke o bula

3.0 Ndịna kpomkwem

3.1: Mbuuzo

Dị ka nkejiasusu Igbo, *mbuuzo* so na nke pekarichara mpe n'onuogu n'asusu Igbo. Tallerman (2007) kwara Mbuuzo di ka mkpuruokwu e ji eziputa onodu ebe na onodu oge n'asusu. Ya bu, o na-eziputa ebe ihe di/mere na oge o mere. N'asusu Igbo, o bukarị *na* ka e ji eziputa mbuuzo. O di uzọ abuo e nwere ike isi deputa ya –

(i) Mgbe o na-esote aha ma o bu nnochiaha malitere na mgbochiume, a na-edede ya n'uju. Ima atụ:

- 20(i) na + mgbede = O lotara na mgbede (nziputa oge)
 na + mmiri = Obi mabara na mmiri (nziputa ebe)
 na + nkụ = O tukwasara mma na nkụ (nziputa ebe)
 na + ya = Ndị o na-achi kwenyere na ya.

- (ii) Mgbe o na-eso aha malitere n'udaume, udaume ahụ di n'aha o na-eso na-èlò
 udaume *a* di na mbuuzo di ka n'atụ ndi a:

- 20(ii) na + ulo = n'ulo (nziputa ebe)
 na + ohia = n'ohia (nziputa ebe)
 na + ututu = n'ututu (nziputa oge)
 na + iforo chi = n'iforo chi (nziputa oge)
 na + imā = n'imā (nziputa onodu ufuru)
 na + iwe = n'iwe (nziputa onodu ufuru)
 na + agbanyeghi = n'agbanyeghi (nziputa onodu ufuru), dgz

Rịba ama na *ebe* ụfọdụ e ji mbuuzọ eziputa nwekwara ike buru *ebe echereche* ma o bu *ebe nburunuche/ufuru* di ka *n'anwu, n'iforo chi, na nro na ndu, na mmá, na mmā*, dgz.

Nchoputa na nkowa so ya mekwara ka e kwenye na e nwere mkpuruokwu ụfọdụ ndi abughi mbuuzọ odinala *na* ma ha na-akpa agwa nziputa onodu di ka mbuuzọ. Ufodu mkpuruokwu ndi a bu:

21. *bányéré* = O kwuru okwu *bányéré* ego ahụ
gbásará = Anuri ekwuteghi *gbásará* akuko ohi ahụ
màkà = O biliri n'оче *màkà* gi.

Ndi ozo gunyere *kémgbè, túpú, síté, bido, ruo*, dgz.

Nnwale 1

1. Kowaa oru Mbuuzo n'asusu.
2. Kedu onodu mbuuzo na-anọ na ndokokwu.

3.2: Njiko

Nke a bu nkejiasusu na-aru oru njiko mkpuruokwu na mkpuruokwu; nkebiokwu na nkebiokwu; nkebiahiru na nkebiahiru ma o bu ahiriookwu na ibe ya. Atu ya gunyere ndi a:

- 22(a) *nà* = O ji ube *nà* *mma* je ogu
 = Ndi nne *nà* ndi *nna* ga na-elebara umu ha anya nke oma
 = Okoro kpebiri *nà* o ga-aluso Akpuaka ogu
 = O maghi *nà* o ga-adi ya etu a.

22(b) *Kà* ihe oma mekwara gi.

- 22(ch) *Mà* = Akpaka siri ike *mà* Obiozo nwudere ya na mgba.
 = *Mà* onye elu *mà* onye ala ga-anu iyi.

22(d) *Mànà* = O nwere ego *mànà* o naghị enye mmadu ihe

= O jere màrà òlaghì

22(e) Màkà nà/n'ìhi nà = Ejekwula ya màkà nà/n'ìhi nà iwe dì ya n'obi.

22(f) Njikò ndì ọzọ bụ túpú na kàmà.

Rìbakwa ama na ụfọdụ mkpụrụokwu na-arụ ọrụ nkejiasụsụ abụọ ma ọ bụ karịa n'ìhi ọnọdụ ha na ndokọokwu. Na nkọwa ndị anyị nyere n'elu, unu ga-achoputa na ụfọdụ rụrụ ọrụ dị ka ngwaa na mbuuzọ; ụfọdụ rụọ ọrụ dị ka mbuuzọ na njikọ; dgz.

Nnwale 2

1. Kọwaa mkpụrụokwu ndị e ji eme njikọ
2. Kọwaa ọnọdụ ndị njikọ nwere ike inọ na ndokọokwu

3.3: Ntimkpu

Nke a bụ mkpụrụokwu e ji eziputa mmetụta ihe mere na mberede ma ọ bụ mwute, ọñụ, mgbagwoju anya, dgz. E nwere ike iji olu ike ma ọ bụ olu nro gosiputa ya. Ha bara ụba n'asụsụ Igbo ma n'olundị. Atụ ụfọdụ bụ,

23. Èwó; Héì; Háà; Óò; Áà; Háwù; Chéì; Àháà; Táà; Tùfìàkwà; Mím; Azìgbakwa; dgz.

Ntimkpu nwere ike ikwụ naanị ya, rụọ ọrụ ya. O nwekara ike idị n'ahịrịokwu. A na-etinye akaramkpu (!) na ntimkpu.

Nnwale 3

- 1a. Kedu ihe ndị ntimkpu na-eziputa ?
- b. Kedu ihe ọzọ e ji eziputa ntimkpu ma e wepụ mkpụrụokwu ?
2. Kọwaa ọnọdụ ndị ntimkpu nere ike inọ na ndokọokwu wee rụọ ọrụ ya.

4.0 Mmechi

Na Yunit 5, e nyere nkowa gbasara *mbuuzo*, *njiko* na *ntimkpu*, nkowa ha odidi ha na etu ha si abata ma na-arụ orụ na ndokookwu. Site n'ihe omumu i mere n'ebe a, a chikotara nkowa gbasara nkejasusu Igbo na nkenudi nke o bula.

5.0 Nchikota

Nkejasusu *mbuuzo*, na *njiko* so na ndi Ikekonwu na otu ndi odee ya kporo nkejasusu ndoro, ya bu nkejasusu ndi adighi anabata mkporuokwu ohuru n'etiti ha, ebe *ntimkpu* so na ndi ha kporo nkejasusu ndi sara mbara. Mbuuzo nwere ndi e ji na egosi na ndi e ji usoro mkpopta eziputa. N'otu aka ahụ, njiko nwere mkporuokwu ntala e ji eziputa ya na kwa udi njiko ndi e ji mkporuokwu ndi ozọ eziputa. Ntimkpu n'onwe ya nwere ndi e ji mkporuokwu eziputa na ndi o bu site n'akara mkpu.

Ihe Omume

1. Kowaa mkpebi a gbaso wee kerisie nkejasusu Igbo.
2. Kowaa onodu na oru ngwaa na ndokookwu Igbo
3. Deputa ma kowaa nkenudi onugugu ma were ha mee ahiriokwu
4. Kowaa ihe mbuuzo putara na etu mkporuokwu ndi abughi na si daba di ka mbuuzo
- 5a. Gini ka njiko na-ejiko na ndokookwu ?
b. Nye atu njiko ise e nwere
6. O bu iwu na a ga-eji mkporuokwu ziputa ntimkpu? Nye nkowa ga-akwado aziza o bula i nyere.

Nrutuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utasusu Igbo*. Enugu: Easy Quality Press.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jumbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

S. P. I. L. C (n.d). *Ọkaasụsụ Igbo*. Onitsha: Varsity Press.

Tallerman, Maggie (2007). *Understanding Syntax*. London: Hodder Arnold.

MODUL 3: AHỊRỊOKWU NA MPAGHARA AHỊRỊOKWU

Modul 3 ga-akwara gi ihe ahiriokwu putara ma gakwa n'ihu tuziere gi mpaghara ahiriokwu di iche iche, ndi ga-agunye nkega ahiriokwu ga ma ahirinkwo di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

Yunit 1: Nkwa Ahiriokwu

Ndina

- 1.0 Mkpelite
- 2.0 Mbunuche
- 3.0 Ndina kpomkwem
- 4.0 Mmechi
- 5.0 Nchikota
- 6.0 Nrutaaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Na Nkebi ndi gara aga, anyi lebara anya n'usorokwu na mmewere ya nke bu mkpuruokwu. Anyi kwakwara na mkpuruokwu na-ewere onodu n'ahiriokwu iji ruo oru nke onodu ahụ ga-ekenye ya. Na Yunit a, anyi ga-eleba anya n'ahiriokwu na nkwa ihe ahiriokwu putara. I ga-amukwa ihe e ji ama ahiriokwu dabara adaba.

2.0 Mbunuche

Na ngwucha nkeji ihe omumu a, i ga-enwe ike

- a. ịkọwa ihe ahịrịokwu pụtara
- b. ịkọwa ihe ndị na-emewe ahịrịokwu
- ch.ikwu usoro a na-agbaso ewuwe ahịrịokwu

3.0 Ndịna: kpomkwem: Nkọwa Ahịrịokwu

Nkọwa ọdịнала ahịrịokwu na-egosi ya dị ka ọtù mkpụrụokwu sokoro ọnu, zuo ezu daba n'ụtoasusụ ma nye nghota (Finch 2000). Nke a pụtara na ahịrịokwu kwesiri inwezu ihe ndi ga-eme ka o weputa echiche okwu dị ka utoasusụ nke asusụ o dị na ya si dị. Na nkọwa nke Onwudiwe (2004), “ahịrịokwu bu ọtù ma o bu ndoko mkpụrụokwu ma o bu echiche zuru ezu, nwere ngwaa, daba n'usoro utoasusụ nke na-agbaso usoro ndi nwe asusụ si asu ya ma nye nghota”. Site na nkọwa ndi a, o gosiri na ahịrịokwu ga-adabà ga-enwe njirimara ndi a:

Ọ ga-enwe ngwaansò.

Ọ ga-enye nghota.

Ọ ga-ezu okè.

Etu o sila dị, ụfọdu mmadu ndi gunyere Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999), Finch (2000), na-akwado ahịrịokwu keotu mkpụrụokwu dị ka ndi a: *Daalu, Ndeewo, Kedu, Aghaa, Puo,* dgz. Ma e soro nkọwa na njirimara ndi anyi dere n'elu, ha etozughi ikpo ahịrịokwu. E leghi anya, o bu ya mere Finch (2000) ji kewaa ahịrịokwu uzọ abuo ndi e nwere ike ikpo *ahịrịokwu ukporo na ahịrịokwuide*. Ndi anyi kowara ka ahịrịokwu ukporo bu ndi o kowara ka ahịrịokwu ndi ezuchaghi ezu, ebe nke anyi kporo ahịrịokwuide bu nke o kowara dı ka ahịrịokwu ndi zuru ezu. O tuputakwara atutu abuo ndi o ji kwado echiche a. Mbü, bu iwu utoasusụ nke na-achikwa mwube ahịrịokwu; na iwu nke usorookwu, nke na-achikwa ahịrịokwu mgbe a na-akpa nkata. Ike kwe, o bu echiche ndi a ka Finch (2000) ji kwuo na ahịrịokwu bu *nkebisı nka na nke utoasusü*.

Nnwale 1

1. Kowaa ihe ahiriokwu putara.
2. Gini ga bu njirimara ahiriokwu?
3. Kowaa ahiriokwu ukporo na ahiriokwuide.

4.0: Mmechi

I muru gbasara ahiriokwu na mputara ahiriokwu na Yunit a. e mekwara ka i matai he ndi mjuputara ahiriokwu o bu la a ga-akpo ezi ahiriokwu. E mekwara ka i ghota na otu mkpuruokwu etozughi iza ahiriokwu. A kowakwara ihe kpatara echiche ndi na-eche na otu mkpuruokwu nwere ike ibu ahiriokwu.

5.0: Nchikota

Usorokwu o bu la a ga-akpo ahiriokwu ga-ezu ezu daba n'utoasusu ma nye nghota. O ga-enwe ngwaanso, o ga-ezu ezu o ga-enyekwa nghota.

Nrutuaka/Ngumi

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Onwudiwe, (2004). *Nootu ihe omumu Topics in Igbo Syntax* nke Nnamdi Azikiwe University, Awka.

Yunit 2: Nkega Ahiriokwu

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina Kpokwem

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpelite

Na Yunit 1, i muru gbasara ahiriokwu, mputara ahiriokwu, njirimara ahiriokwu na atutu a ga-agbaso choputa ahiriokwu kwesiri ekwesiri a bia na Yunit a, i ga-amu gbasara nkega ndi di n'ahiriokwu, ndi a ga-eji amata ahiriokwu ndi kwesiri ekwesiri.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, i ga-amuta ma kowaa

a. mpaghara di iche iche ndi mewere ahiriokwu

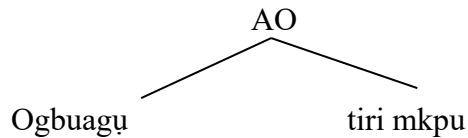
b. usoro nhazi mpaghara ndi n'ahiriokwu

3.0: Ndina kpokwem: Nkega Ahiriokwu

Isi ihe sintaaks na-amu bu mpaghara di iche iche di n'ahiriokwu, mkpuruokwu ndi di n'ime nke o bula na ihe nke o bula na-aru n'ebe ahu. Ahiriokwu o bula na-enwe nkega abuo: nkega

kemkpọaha na nkega kengwaa. Nkega abụọ ndị a bụ agwara ntọala ahiriokwu nke na-ebudo ngwa dị iche iche mejupụtara nke ọ bụla. Ima atụ, n'ahiriokwu a:

24. *Ogbuagu tiri mkpu.*

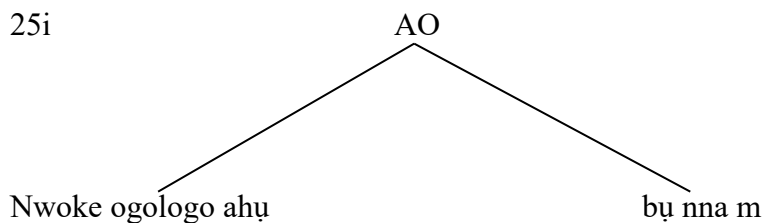
Nkega abụọ dị na ya bụ- *Ogbuagu // tiri mkpu*. E wepụ nke ọ bụla ahiriokwu a agaghizi ezu, tinyere na nghota nke ahiriokwu a nwere ga-adobi.

Nkega ndị a bụ ntọala mpaghara ahiriokwu ọ bụla. Ya bụ dị ka anyị kọwara na mbụ, ahiriokwu ọ bụla dabara ga-ezu ezu. Izu ezu gunyere na ọ ga-enwe mmalite wee nwezie njedewe. Mpaghara nke mbụ bụ ebe isiokwu nke ahiriokwu dị ma mmpaghara nke abụọ buebe njedewe ya, nke ga-ekwuputa ihe ndị fọdurụ n'ahiriokwu ahụ.

Lekwa atụ ọzọ:

25i *Nwoke ogologo ahụ bụ nna m.*

ii *Ha gara ahia ma ha alotaghị n'oge.*

Na mpaghara nke mbụ nke ahiriokwu dị na 25i, ị ga-ahụ na isiokwu nke ahiriokwu a na-ekwu maka nwoke nke toro ogologo, ebe mmeju ya kọwara onye nwoke ahụ bu.

Mana ahiriokwu nke abuo di na 25ii di iche na nke mbu n'ih na o bu ahiriokwu abuo e jikoro onu. Etu a ka nkega di n'ime ya si dikwa iche. Ihe o putara bu na nkega na-adi abuo, ma ihe ndi na-emejuputa ha anaghi aha n'ahiriokwu niile.

Matakwa na ihe anyi na-akowa ebe a abughi nseke ahiriokwu, kama o bu mpaghara a na-enwe n'ahiriokwu ndi na-egosu echiche nke di n'ime ahiriokwu ahu. Etu o sila di o di nnukwu mkpa na nseke n'ih na nghota y aga-eme ka nseke di mfe ma daba. O bu nkega a ka a na-elekwasanya di ka ntoala ahiriokwu di ka *Utoasusu kendoko Nkebiokwu* (PSG) tuputara nke o ziputara na nkenke etu a :

25iii   **AO** → **NKM**   **NKN**

Nke a putara na Ahiriokwu (AO) ga-enweriri mpaghara Nkebiokwu kemkpoha (NKM) na mpaghara Nkebiokwu kengwaa (NKN) iji tozu di ka ahiriokwu.

4.0 : Mmechi

Anyi lebara anya na nkega ahiriokwu nke na-egosu mpaghara usorookwu. A rutukwara aka n'ih di n'ime mpaghara nke o bu ma mekwa ka o doo gi anya na ihe di na nke o bu bu di ka ozi na echiche di na ya si di. A gwakwara gi na ahiriokwu o bu zuru ezu ma daba adaba ga-enwe mpaghara abuo , ndi bu isiokwu nke ahiriokwu ahu na mmeju ya.

5.0: Nchikota

Ahiriokwu na-enwe isiokwu na mmeju isiokwu. Isiokwu na-eziputa *onye/ihe na-eme/ekwu* ma mpaghara nke ozu na-eziputa ihe e mere/e kwuru. O bu n'usoro a ka echiche na ozi di n'ahiriokwu si aga.

Nnwale 2

1. Gini ka nkega ahiriokwu putara?
2. Nkega ole ka ahiriokwu na-enwe? Deputa ha ma were ahiriokwu gosiputa ha.

6.0 Nruṭuaka/Ngumi

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Onwudiwe, (2004). *Nootu ihe omumu Topics in Igbo Syntax nke Nnamdi Azikiwe University, Awka*.

Yunit 3: Ndina Nkega Ahiriokwu na oru ha

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina kpomkwem

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpelite

Ka i mughara ntoala mpaghara ahiriokwu na Yunit 2, i ga-emezi ihe mewere mpaghara ndi a kpomkwem na Yunit a. Nke a ga-eme ka i ghota nke oma ihe na-ekwu/na-eme ihe na ihe e kwuru/e mere.

2.0: Mbunuche

Na nwucha ihe omumu Yunit a, i ga-enwe ike

a. ikowa ihe ndi na-adi na nkega o bua nke ahiriokwu

b. inye atu ihe ndi na-adi na nkega o bua

ch.ikowa oru ndina nke o bua

3.0: Ndịna kpomkwem: Ndịna Nkega Ahiriokwu na oru ha

Ntoala mwube ahiriokwu na-adị na nkega abuo di ka anyi kwuburu; nkega kemkpoha (nke otutu na-akpo nkega keaha: NA) na nkega kengwaa (NN). N'ime nkega nke o bula, e nwere mkpuruokwu di iche iche, ndi na-aruko oru onu.

Na nkega kemkpoha, nke anyi ga-akpowazi nkega keaha NN n'ebe a bu nkega nke na-ebu isiahiri nke ahiriokwu ahụ. E lee anya n'atu 24 *Ogbuagu // tiri mkpu, isiahiri ya bu Ogbuagu*. Di ka aha ya si gosi o bu mkpuruokwu na-eziputa onye/ihe kwuru ma o bu mere ihe e mere n'ahiri okwu ahụ. O nwekwara ike ibu aha ma o bu otu n'ime mpkoha ndi ozọ. Mkpuruokwu ndi ozọ a na-abata na NN gunyere nnochiaha, nkowaaha, onugugu, nnwe, nraka, na mkpuruokwu ndi ozọ tinyere nkebiahiri kenkwa mgbe ufofu. Lekwa anya n'atu a:

26. *Ewu ojii anọ ha ahụ dum / gbara oha // tachara oka Okeke*

Na nkega kemkpoha nke ahiriokwu a, ndina ya bu

26(i) Aha = *ewu*

Nkowaaha = *ojoo*

Onugugu = *ano*

Nnochiaha = *ha*

Mkpokota = *dum*

Nkebiahiri kenkwa = *gbara oha*

Ndina nkebiokwu a di ka a huru n'elu di isii, ndi gunyere nkebiahiri kenkwa. Ndina ndi a na-ejiko aka onu were akowaputa isiahiri nke ga-aburiri mpkoha. O bu nke a mere e ji akpo mkpuruokwu ndi a *nkowa mpkoha*. Ma o di mkpa ime ka a mara na mkpuruokwu ole ga-adị na nkega a anaghi aha n'onugu di ka o di n'atu 24 na ndi ozọ di ka ya. Atu ndi ozọ gunyere:

26(ii) *Ada // gbara egwu*

Ha // gara ahia [ma] ha // alotaghi n'oge

Nna m // gara Onicha / zuta ugboala [nke] / ndi mba ofesi bufetere n'ala anyi.

Nkega kengwaa bu nkega nke bu ngwaanso. O bu ngwaa a bu isi na nkega kengwaa. Ima atụ, anyi leba anya n'atụ 24 ruo 26 n'elu, ngwaanso di na ha bu ndi a:

27. tiri

bu

alotaghi

tachara

gbara

gara / alotaghi

gara

zutara

Ma di ka o di na nkega kemkpoha, o bughị naani ngwaa nwere ike idi na nkega kengwaa. Mkpuruokwu ndi ozọ nwere ike idi ya gunyere: mgbakwunye di iche iche; nnyemaka ngwaa; nkebiokwu keaha nke na-eziputa nnara na nnaputa; mmeju ntado; nkebiokwu kembuuzo; dgz Ihe ndi a niile na-ejiko aka emejuputa ozi ngwaa na-ezi n'ahiriookwu ha di na ya. Lee atụ:

28. Ewu ojii anọ ha ahụ dum gbabara ohia // tachara /oka Okeke /atacha /n'ubi.

Na nkega kengwaa a n'elu, mkpuruokwu ndi mejuputara ya bu:

28(i) tachara (ngwaanso)

oka Okeke (nkebiokwu keaha)

oka (nnara)

Okeke (nnaputa)

atacha (mmeju ntado)

n'ubi (nkebiokwu kembuuzo)

na (mbuuzo)

ubi (aha)

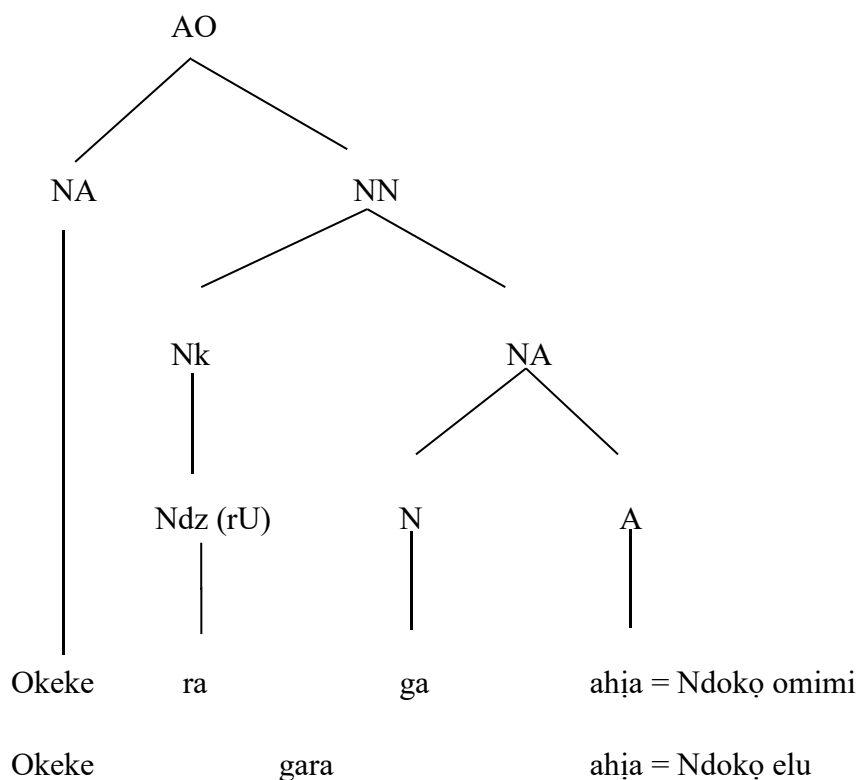
Rịba ama na ọ bụ site na nzipụta nkega na nkebiokwu ndị dī n’ahiriokwu ka e si enwe ike abagide nseke ahiriokwu. Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999:161) kowara nseke ahiriokwu etu a:

Nseke ahiriokwu na-enyere onye na-enyocha grama/utoasusu aka imata akuku ahiriokwu di iche iche na ka ha si metuta onwe ha. O na-eme ka onye ahụ mata na ahiri bụ mkpuruokwu di iche iche e ji iyagba jikoo n’usoro dabara adaba.

Nseke na-eme ka a ghota ndina ahiriokwu nke oma maka na mkpuruokwu dum na etu ha si metuta ga onwe ha. O bukwa site na nseke ka a na-enwe ike eziputa ogo ndokookwu abuo e nwere bu ndoko omimi na ndoko elu nke oma.

Ndoko omimi bu ogo ndoko ebe a na-eziputa onodu mkpuruokwu di iche iche na-anọ tupu ha agabiga mgbanwe di iche iche okwu na-agabiga tupu e kwuputa ha. Ndoko elu n’aka nke ya, na-eziputa odidi mkpuruokwu ka e nwechara mgbanwe nke ga-eme ka o di mma na nti mgbe e kwuru ya ma nyekwa nghota kwesiri. E nwere usoro nseke di iche iche ma nke anyi ga-enye atụ ya ebe a bu nseke nkwegba.

29. Okeke gara ahia

4.0: Mmechi

Ị hụla ihe ndị dị n'ime nkega nke ọ bụla. Ị hụkwala ọrụ nke ọ bụla na-arụ. Nke a ga-eme ka i nwee ike kọwaa mmewere nkega nke ahiriokwu ọ bụla e nyere gị mgbe ọ bụla.

5.0: Nchikọta

Nkega nke ahiriokwu ọ bụla nwere ihe ndị na-emejuputa ya. ihe ndị ahụ bụ nkejiasusụ ndị na-abata na nke ọ bụla na ihe ọ na-arụ n'ebe ahụ. A bịa na nkega keaha, ọ ga-enwe isiahiri nke ga-aburiri otu n'ime mkpọaha ndị e nwere. E wepụ isiahiri ahụ, nkejiasusụ ndị ọzọ dị n'ime ya ga-arụ ọrụ nkọwa isiahiri ahụ nke a na-akọ nkọwa mkpọaha.

Na nkega nke ngwaa, ngwaa na ọdịdị ya dị iche iche na-abụ isiokwu ya. ihe ndị ọzọ nweziri ike ibata n'ebe a gụnyere nkebiokwu kemkpọaha, nkebiokwu kenkwuwa, mmeju ntado, dgz.

Nnwale 3

1. Nye otu ahiriokwu ma ziputa nkega ya ga na ndina ha.
2. E wepụ isiokwu nke nkega ọ bụla, gini ka mkpuruokwu ndi ozo na-arụ? Nye atụ ole na ole.

6.0: Nrutuaka/Ngumi

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yunit 4: Nkebiokwu dị iche iche

Ndịna

1.0 Mkpọlite

2.0 Mbunuche

3.0 Ndịna kpọmkwem

4.0 Mmechi

5.0 Nchịkọta

6.0 Nrụtuaka/Ngumi

1.0: Mkpọlite

Ugbu a ị mụtara la ihe ahiriokwu bu, nkega ahiriokwu na ndina nkega ahiriokwu, ị ga-amu gbasara nkebiokwu di iche iche na-adị n'okwu.

2.0: Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, ị ga-enwe ike imata ihe nkebiokwu putara site

a. n'irutu nkebiokwu aka ebe o bu la ị huru ya na ndokookwu

b. n'ikwu odidi nkebiokwu di iche iche e nwere

ch.n'iji nkebiokwu mee ahiriokwu ndi ga-adaba

3.0 Ndina kpọmkwem: Nkebiokwu Igbo di iche iche

Na nkega nke ahiriokwu ga, e nwere ike inwete nkebiokwu di iche iche. Nkebiokwu n'onwe ya bu mkpuruokwu abuo ma o bu karja sokoro n'otu ndokookwu ma na-ejiko aka were atunye utu na nghota nke ahiriokwu ha batara na ya. Ihe o putara bu na nkebiokwu anaghi eziputa nghota zuru oke mgbe o kwu naani ya. N'asusu Igbo, e nwere nkebiokwu ndi a:

i. Nkebiokwu keaha: Nke a bụ mkpọaha abụọ ma ọ bụ karịa ndị bjakọtara ọnyụ n'òtù nke aha ma ọ bụ mkpọaha na-anọ dị ka isiokwu ya. Ima atụ:

30a (i) *Ala anyi Naijiria* buru nnukwu ibu.

(ii) Ọ kọkwara *akukọ ndị ahụ niile onye nke mbụ* kọrọ.

ii. Nkebiokwu kengwaa: Nke a bụ ngwaa ole na ole na-esokọ ọnyụ na ndokọokwu ma na-atunyekọ ụtụ ọnyụ n'ahiriokwu ha dị n'ime ya. Ima atụ:

30b (i) *A kpa a kpa* a rahụ n'ute.

(ii) I *kwesighi idị na-aba* mba mgbe niile.

iii. Nkebiokwu kenkọwaaha: Nke a bụ nkebiokwu abụọ ma ọ bụ karịa na-ayikọ na ndokọokwu ma na-akọwa aha dị na ya. Ima atụ:

30ch (i) *Adaugo choro ilu onye nwere nnukwu ego.*

(ii) I hụ *nwoke mkpumkpu*, mara na ọ bụ ya.

iv. Nkebiokwu kenkwuwa: Nke a bụ ole na ole sokoro ọnyụ ndị jikoro aka na-eziputa ọnođu ma ọ bụ etu ihe si mee. Atụ ya gụnyere:

30d (i) Ọ na-akọ akukọ ahụ *kwa mgbe ọ bula* a kpolitere ya.

(ii) Ọ nọ na-eme *gwọlị gwọlị* ha wee hapu ya laa.

v. Nkebiokwu kembuuzọ: Nke a bụ nkebiokwu nke mbuuzọ bụ isiokwu ya. Ima atụ:

30e (i) O zoro *n'agiga* ulọ.

(ii) Nna m kwuru okwu *banyere agwa* ojoo ya.

vi. Nkebiokwu Kemfinitiv: Nke a bụ mkpuruokwu abụọ ma ọ bụ karịa nke mfinitiv malitere.

Ima atụ:

30f (i) *Inyere ndi mkpa aka bu ezi agwa.*

(ii) *O zighi ezi inu mmanya mgbe niile.*

Ihe ndi a niile e ji akaraedide mgbcha n'atu ndi a niile bugbado nkebiokwu. nke o bula na-ejikọ aka etinye echiche n'ihe a na-ekwu.

4.0 Mmehi

E mere ka i ghota na nkebiokwu bumkpuruokwu ole na ole sokoro onu na ndokookwu ma na-ekwu otu ihe. E mekwara ka i mata na ha di udi di iche iche ma nkwaa aha di iche iche site n'ihe bu isiokwu nke nkebiokwu o bula. E nyekwara atu di iche iche iji gosi nkebiokwu ndi a na onodu ha nwere ike ino n'ahiriokwu.

5.0 Nchikota

Na nchikota yunit a anyi kwara aha di ka isiokwu nke nkega na nkebiokwu keaha; mkpuruokwu ndi ozo niile na-abata na nkebiokwu a na-arụ oru di ka nkowa mkpọaha. Na nkega na nkejiokwu kengwaa, ngwaanso na-arụ oru di ka isiokwu. Otu ihe di mkpa nkowa anyi na yunit a rutukwara aka bu na nkebiokwu keaha nwere ike idigbado na nkebiokwu keaha na kengwaa. N'otu aka ahụ ka gwaa nwere ike idi na nkebiokwu abuo ndi a. Nseke, di ka usoro ikowaputa mkpuruokwu ndi di na nkebiokwu nyere aka ziputa mmekorita nke mkpuruokwu, nkebiokwu, nkebiahiru na ahiriokwu di iche iche.

Ihe Omume

1. Gbado ukwu na ntuputa ndi okachamara kwaa ahiriokwu. Nyekwa atu maka aziza i nyere.
2. Deputa nkega ndi na-ewube ahiriokwu na mkpuruokwu ndi nwere ike ibata na nke o bula.
3. Nye ahiriokwu ma were usoro nseke nkwuba gosiputa mmekorita nke mkpuruokwu ndi di n'ime ya.

4. Kowaa nkebiokwu ma were atụ ga-eziputa nkebiokwu ndi e nwere n'asusu Igbo.

Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction. Second Edition*. Malden: Blackwell Publishing.

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Macmillan.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press.

Yule, George (1996). *The study of language (Second edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.

MODUL 4: NKEWASI NA NKENUDI AHIRIOKWU

Dị ka ị maarala ihe ahiriokwu putara na nkega na ahirinkwo ndi e nwere n'Igbo, ị ga-amu gbasara nkewasi ahiriokwu site n'ileba anya n'ogo di iche iche ahiriokwu si eziputa nghota na Modul a.

Yunit 1: Nkewasi Nsinandoko

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina

4.0 Mmechi

4.0Nchikota

6.0 Nrutuaka/Ngumi

1.0 Mkpelite

Ahiriokwu bu otu mkpuruokwu nwere ngwaanso, di n'usoro, daba n'utoasusu ma nye nghota. Iji nye nghota kwesiri, ahiriokwu ga-adi n'udi kwesiri echiche okwuu na utoasusu ndi nwe ya di ka ndi Igbo. Ebe ebumnobi okwuu na-adi iche site n'oge ruo n'oge, bia buru na ahiriokwu a ga-eji ziputa ebumnobi agahi na-abu otu mgbe niile kpatara o ji di mkpa ileba anya n'odidi ahiriokwu e nwegara. Na nkeji ihe omumu a, ị ga-amu gbasara nkenudi ahiriokwu nke hiwere isi n'usoro ndoko, nke anyi ga-akpo *Nkewasi nsinandoko* na *Nkewasi Nsinandoko*.

2.0 Mbunuche

Na njedewe ihe omumu a, i ga-enwe ike

a. ikowa nkewasi nsinandoko

b. ime nkewasi n'usoro nsinandoko

ch. inye atu nkenudi ahiriokwu nsinandoko

3.0 Ndina: Nkewasi Nsinandoko

Nkwa di iche iche gbasara ahiriokwu gosiri ahiriokwu di ka nke nwere usoro a na-agbaso were ewube ya. Ozo, ahiriokwu o bu la nwere ebunobi nke e ji mebe ya. Ebumuche na-enye aka ekwu ngwaanso ole ga-adi na ya; nkebiokwu na nkebiahiri ndi ga-adi na ya, dgz. Mkpebi gbasara udi ahiriokwu ga-adi mere Ikekonwu na ndi otu odee ya (1999) ji kwuo si: "E nwere ike isi n'oru na ndoko ahiriokwu kewaa ya na nkenuudi, ngwaa ole e ji wulite ya ma o bu udi nkebiahiri di na ya" (131).

Mgbe a na-agbado ukwu "na ndoko ahiriokwu" kewaa ahiriokwu, a na-ele anya na ngwaa ole, nkebiokwu na nkebiahiri ole di n'ahiriokwu ahu. Ahiriokwu di iche iche na-enwe ngwa ndi a n'uzo di iche iche nke mere e jizi enwe nkewata ahiriokwu n'uzo nsinandoko.

A bia n'usoro ndoko, e nwere okpurukpu nkenudi ahiriokwu ano. Ha bu:

(i) Ahirimfe (ii) Ahirinha (iii) Ahirjukwu (iv) Ahirinhaukwu

(i) *Ahirimfe* bu ahiriokwu nwere otu echiche ma o bu otu nghota putara ihe, ma o bu otu isiahiri, ngwaa na mmeju. Ma o di mkpa ka anyi buru ya n'uche na o bughu mgbe niile ka ahiriokwu na-enwe mmeju. Ima atu:

31(i) Adaku sara efere.

Anyị hụrụ ha n'ụlọakụ.

(ii) *Ahịrinha* bụ ahiriokwu na-enwe ngwaa abụọ na echiche abụọ. Ọtụtụ oge, a na-eji njikọ ma ọ bụ rikom ejikọ ahiriokwu abụọ ndị mebere ahirinha. Atụ ya gụnyere:

31(ii) Oyibo sara efere na ite = Oyibo sara efere + Oyibo sara ite

Ha gara ahịa ma ha alọtaghị n'oge = Ha gara ahịa + Ha alọtaghị n'oge

Ọ kpara nkụ, chuo mmiri = Ọ kpara nkụ + Ọ churu mmiri.

(iii) *Ahịriukwu* bụ ahiriokwu na-enwe otu ahiriokwu zuru ezu na otu nkebiahiri ndabe ma ọ bụ kariā; ya bụ ọ na-enwe otu nkebiahiri ndabe na otu nkebiahiri nnozonwe na otu nkebiahiri ndabe ma ọ bụ kariā. Lee atụ ya

31(iii) Nwanyị ahụ, onye a na-ekwu maka ya abịala

= Nwanyị ahụ abịala (Nkebiahiri nnozonwe)

= onye a na-ekwu maka ya (Nkebiahiri ndabe)

(iv) *Ahirinhawkwu* na-enwe nkebiahiri nnozonwe abụọ na otu nkebiahiri ndabe ma ọ bụ kariā. Lee atụ:

31(iv) Nna m gara Ọnicha, zūta ụgbọala nke ndị mba ofesi bufetere ala anyị.

= Nna m gara Ọnicha (Nkebiahiri nnozonwe)

= Nna m zūtara ụgbọala (Nkebiahiri nnozonwe)

= nke ndị mba ofesi bufetere ala anyị (Nkebiahiri ndabe).

Ndị a bụ nkenụdị ahiriokwu ndị a na-esi n'usoro ndokọ ha amata.

4.0: Mmechi

Ị mụrụ nkewasị nke e lekwasara anya n'usorondokọkwu wee mee na Yunit a. e mekwara ka o doo gi anya na nkewasị e mere n'usoro a gamuta nkenudị ahiriokwu anọ ndị bụ ahirimfe, ahirinha, ahiriukwu na ahirinhawkwu. E nyekwara atụ nke ọ bụla.

5.0: Nchikọta

E nwere ọdịdị ahiriokwu dị iche iche n'Igbo ndị e nwetere site n'usoro ndokọ ha. Nkea nyere anyi nkenudị anọ.

Nnwale 1

1. Ginị ka nkewasị ahiriokwu pụtara?
2. Kowaa nkewasị a kpọrọ nsinandokọ ma nye atụ nkenudị ya.

6.0: Nruṭuaka/Ngumi

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Publishing.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Yunit 2: Nkewasị Nsinamputara

Ndina

1.0Mkpelite

2.0Mbunuche

3.0Ndina kpomkwem

4.0Mmechi

5.0Nchikota

6.0Nrutuaka/Ngumi

1.0: Mkpelite

Ka i mụchara gbasara nkewasị ahiriokwu site ndidị ndokookwu ha nwere, i ga-amụ gbasara ụzọ nke ọzọ e si ekewasị ahiriokwu, nke a kporo nkewasị nsinamputara na Yunit 2 nke Modul a.

2.0: Mbunuche

Na njedebe ihe omumụ a, i ga-enwe ike

a. a. ikowa nkewasị nsinamputara

b. ime nkewasị n'usoro nsinamputara

ch.inye atụ nkenudị ahiriokwu nsinamputara

3.0: Nkewasi Nsinampụtara

Dị ka Ikekonwu na ndị otu ode ya si kọwaa, ụfọdụ ahiriokwu bụ ndị e si n'ihe ha pụtara ma ọ bụ nghọta ha akọwa. Ụfọdụ na-akọwakwa ha dị ka ọrụ ha si dị. Ụdị ahiriokwu a bara ụba kariya ndị nke ọzọ. Atụ ha gụnyere:

i. Ahirinkwusa bụ ụdị ahiri nsinampụtara na-ekwu okwu na-abughị ajuju, ntimiwiwu ma ọ bụ ntimkpu. Ima atụ:

32(i) Ndubuisi bụ enyi m

ii. Ahirijaju bụ ahiriokwu na-aju ajuju, dị ka

32(ii) Ọ gà-àbìá?

iii. Ahirintimiwu bụ ahiriokwu e ji amanye mmadụ ime ihe. Dị ka o si dị, ahirintimiwu nwere ụdị ahiriokwu abụọ na-esi n'ime ya adapụta. Ha bụ *ahirinkwe* na *ahirinju*. Atụ ha bụ

32(iii) Abịala ebe a ọzọ (nke a bụkwa *Ahirinju*).

Jee mara ihe ọ na-akporo gi (nke a bụkwa *Ahirinkwe*).

iv. Ahirincho bụ ụdị ahiriokwu na-eziputa ọchịchọ obi nke mmadụ. Ọtụtụ oge, ọ na-eyite

aririọ na mwube ya. A na-tinyekari ka na mbido ya. Ima atụ:

32(iv) Ka Chineke nonyere anyị n'ọnođụ a

Ka chi bọọ

Ka o ree dị ka i si kwu.

v. Ahirintimkpu bụ ahiriokwu e ji eziputa ihe mere na ntumadi, ihe ikē, anuri, mwute, dgz. Nziputa ya etu o kwesiri na-abu site n'olu e ji gu/kwu ya. Mgbe ụfọdụ, a na-eji otu

mkpuruokwu ma o bu ahiri nchabi eziputa ya. O na-ebukwa akaramkpu na njedebe ya. Lee atụ ya:

32(v) Gini ka i na-agwa m ihe a!

Chéi, mmadu efukwaa!

Chineke ekwekwala!

vi. Ahirimputaraukwu bu udi ahiriokwu echiche di n'ime ya na-agbgwoju anya n'ih i usoro mwube ya. N'ih i ya, o na-enwekari nghota abuo ma o bu kari. Lee atụ ya:

32(vi) Azuka nwere obi abuo

O no n'Uzoagba

vii. Ahirimburuna: Nke a bu udi ahiriokwu e ji eziputa ihe ga-eme ma ihe nke mbu mechaa. Ya bu, o na-ama okwa ihe ga-esote ma ihe di anaa mee. Mgbe ufodu, a na-ewebata nnyemakangwaa ndinihu ga na ya. Ima atụ:

32(vii) Oke mmiri ga-ezo ma anwu a chasia / Anwu a chasia mmiri ga-ezo.

A ga-emechi agumakwukwo nke simesta a ma e lechaa ule.

I metu m aka etie m gi ihe.

I lezie anya na nkenudi ahiriokwu ndi a, i ga-achoputa na ha nwere ike idaba n'otu ndoko nsinandoko ma o bu ozu. Mana ebe anyi gbadoro ukwu bu na nsinamputara nke ahiriokwu iji kewaputa ha.

Nnwale 2

1. Gini ka nsinamputara bu di ka o si gbasata nkewasi ahiriokwu?
2. Nye nkenudi na atụ odidi ahiriokwu Igbo n'ogo nsinamputara.

4.0 Mmecihi

N'ihe omumụ a, a kowara nkewasị ahiriokwu n'usoro nsimputara, na iwu a na-agbaso were eme nke a. O burị ezie na ahiriokwu niile bu mkpuruokwu ka e ji wube ha, ma usoro ha na odidi na mputara ha na-adị iche ma e lemie anya na ha.

5.0 Nchikota

Na nchikota, e nwere ike igbaso atutu abuo wee mee nkewasị ahiriokwu. Otu bu atutu *nsinandoko* nke i muru na Yunit 1, ebe nke ozo bu atutu *nsinamputara*, nke anyi lebara anya na Yunit a.. Nkewasị n'usoro a nyere nkenudi kariri nkenudi ahiriokwu asato maka nke *nsinamputara*.

Ihe Omume

1. Jiri atu ga-adị mma kowaa nkenudi *Ahiriokwu* na *Ahirinhaukwu*.
2. Kowaa atutu *nsinamputara* ma were o peka mpe nkenudi ya ise kwado aziza gi.

Nrutuaka/Ngumi

Carnie, Andrew (2007). *Syntax: A Generative Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.

Ezeomeke, S. O. (1999). *Igodo Nghota Utoasusu Igbo*. Enugu: Easy-Quality Press.

Finch, Geoffrey (2000). *Linguistic Terms and Concepts*. New York: Palgrave Publishing.

Ikekonwu, Clara, Ezikeojiaku, P. A., Ubani, Anosike, Ugoji, Jimbo (1999). *Fonoloji na Grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.